

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεού» ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθηκών του 16ου αιώνα από την Κρήτη ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Εύβοια* του Γ. Φιλάρτου Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγκη για διεργμμένα στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λάρισης (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Ανατύπωση του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σιλαβενίτης, Κ. Λάππας, Ε. Γαλιούρη, Γ. Κόκκινος, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αγγριανώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιχάνη, Μ. Χρ. Χατζηιωάννου, Χρ. Χατζιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ

doi: [10.12681/mnimon.20087](https://doi.org/10.12681/mnimon.20087)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ Ε. (2019). ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ. *Μνήμων*, 35(35), 107-139. <https://doi.org/10.12681/mnimon.20087>

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ

ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ
Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ
ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

*Πρὸς σᾶς τὸ βλέμμα ἔχομεν,
Ὅσοι ἐν μέσῳ τρέχομεν
ἐπωφελῶν ἀγώνων.
Ὡ ἄνθρωποι ἀόριστοι!
Ὡ γενεαὶ ἀγνώριστοι
τῶν ἐρχομένων χρόνων!*

Παναγιώτης Σούτσος, *Ποιήσεις*,
Ναύπλιο, 1831, σ. 120¹

Η ανακήρυξη της εθνικής πνευματικής ανεξαρτησίας

Τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια είναι αναμφίβολα μια εποχή εθνικής αισιοδοξίας. Σε αυτό συντελούν τα πρόσφατα πολεμικά κατορθώματα του 1821, η στήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων, οι εκδηλώσεις φιλελληνισμού των Ευρωπαίων, αλλά και η εξοικείωση των ανθρώπων με την «επανάσταση» ως μέσο πραγμάτωσης κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών. Απότοκο αυτής της νέας αντίληψης περί του ιστορικού γίνεσθαι είναι και η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843: «πράξεις μοναδική και απαραδειγμάτιστος, διά την οποίαν τα έθνη από την πολλήν έκπληξίν των δεν ευρίσκουν τους ικανούς λόγους προς έπαινόν μας».² Στα επόμενα χρόνια, η επανάσταση του 1821 και η «εξαισιουργία του 1843»³

---

1. Πβλ. Νάσος Βαγενάς, «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα – Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009, σ. 46.

2. Εφημ. *Άγγελος*, Αθήνα 22.2.1844.

3. Η έκφραση είναι του Γ. Σερούιου από τα *Σκυλαθύρματα φιλολογικά ή ποία*

θα μνημονεύονται συχνά μαζί και οι Έλληνες θα υπερηφανεύονται διπλά ως «ατρόμητοι άνδρες της 25ης Μαρτίου και της 3ης Σεπτεμβρίου».⁴

Την αισιόδοξη ενατένιση του εθνικού μέλλοντος επιτείνει και η γενικότερη θετική εκτίμηση της ιστορικής συγκυρίας, σε παγκόσμιο επίπεδο. Όλα είναι δυνατά, εφόσον «ο Αιών, τον οποίον ήδη διατρέχομεν, είναι ο αιών του φωτός, ο αιών της προόδου, ο αιών της αναγεννήσεως, είναι το έαρ του έτους» και «ο μεγαλοφυής άνθρωπος γιγαντιαίους βήμασι βαδίζει προς την τελειοποίησιν και αυτής ακόμη της φύσεως».⁵ Εκτός από τον Τύπο, και η λογοτεχνία της εποχής απηχεί το αισιόδοξο αυτό κλίμα, για τον επιπρόσθετο μάλιστα λόγο ότι αντιμετωπίζει αυτή καθ' εαυτήν την ύπαρξή της ως τεκμήριο της εθνικής αναγέννησης. Οι εκδόσεις των πρώτων λογοτεχνικών έργων στην Ελλάδα, συνοδεύονται από πανηγυρικές διακηρύξεις περί της εθνικής πνευματικής ανεξαρτησίας. Ας δούμε πώς θέτει το ζήτημα ο Ιάκωβος Πιτζιπίος στο προοίμιο της *Ορφανής της Χίου*:

*Αφ' ότον η Ελλάς εκ της ελευθερίας
Εξώκειλεν υπό ζυγόν ελεεινής δουλείας
[...] έκτοτε και αι αδελφαί αι Πιερίδες Μούσαι,
Εκείθεν εξωρίσθησαν πικρώς δακρυρροούσαι!
Ο Πήγασος ετίναξε τ' αδούλωτα πτερά του,
Και προς δυσμάς διεύθυνεν ευθύς το πέταμά του.
[...] Καιρός λοιπόν επιστροφής στο χώμα της Ελλάδος
Των εξορίστων αδελφών, Πηγάσου του φυγάδος.
Ο Βασιλεύς της τας καλεί, οι νόμοι τας συσταίνουν,
Κι οι Έλληνες με ανοιχτάς αγκάλας τας προσμένουν».⁶*

Η οθωνική κοινωνία αναζητά τον τρόπο να επαναπατρίσει τις μούσες που κατευθύνθηκαν κάποτε «προς δυσμάς», αλλά και να μεταφυτεύσει χρήσιμες θεσμικές και πνευματικές κατακτήσεις που συντελέστηκαν έκτοτε στη Ευρώπη, μεριμνώντας ταυτόχρονα για τη διαφύλαξη του «εθνισμού» και της ελληνικότητας.

η φύσις και ο προορισμός της Ελληνικής φυλής και ποία η φυσική και αληθής μέθοδος του διδάσκειν και διδάσκεισθαι, Ερμούπολη, Γ. Μελισταγής, 1846. Βλ. Ρωξάνη Αργυροπούλου, *Νεοελληνικός ηθικός και πολιτικός στοχασμός - από τον Διαφωτισμό στον Ρομαντισμό*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας 2003, σ. 241.

4. Εφημ. *Ατίθασσος*, Αθήνα 10.4.1844.

5. *Άγγελος*, 3.3.1845 και *Ελπίς*, 9.10.1843.

6. Ιάκωβος Πιτζιπίος, *Η ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής*, Αθήνα, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1995, σ. 35 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1839).

Λέγουνσι τινές, Έλληνες πρέπει να ήμεθα και τίποτε άλλο παρά Έλληνες. Αν διά τούτου εννοώσιν ότι [...] δεν πρέπει πίθηκες γενόμενοι να παραδεχθώμεν δουλικώς τα ήθη, το θρήσκευμα, την γλώσσαν, τα γράμματα, τας τέχνας των άλλων εθνών, νομίζομεν ότι δεν θέλουν εύρει ελληνικήν ψυχήν διαφωνούσαν. Αν όμως εννοώσιν ότι εις το ένδοξον όνομα των προπατόρων μας εναβρονόμενοι [...] πρέπει εκ μόνων ημών να αντλήσωμεν τα μέσα της ηθικής, πολιτικής και υλικής μορφώσεως της νέας κοινωνίας μας, η τοιαύτη πρότασις είναι τόσο γελοία, ώστε αντικρούσεως δεν χρήζει. Αν οι πρόγονοί μας κατεδέχθησαν να παραδεχθώσι γνώσεις και θεσμούς από τους Αιγυπτίους και άλλας συγχρόνους φυλάς, και ημεείς νομίζω [...] ήθελεν είσθαι μανία να εφαρμόσωμεν, ούτως ειπείν, το περί δημοσίων επαγγελμάτων ψήφισμα της Συνελεύσεως⁷ εις τας έξωθεν ερχομένας ιδέας, επί λόγω να φυλάξωμεν τάχα την παρθενίαν του εθνισμού μας.⁸

Η ελληνική αρχαιότητα, ως καταγωγικός τόπος τόσο της «φωτισμένης Ευρώπης» όσο και της νέας Ελλάδας, αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην ελληνικότητα και τον εξευρωπαϊσμό - δύο προτάγματα που επικαλύπτονται, αλληλοσυμπληρώνονται ή αλληλοαναιρούνται, καθώς συναρτώνται με τα διαφορετικά επίδικα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Απόγονοι και θεατές

Οι δύο βασικές ορίζουσες της ταυτότητας των νέων Ελλήνων, όπως αυτές προσδιορίζονται στη διακήρυξη της Εθνοσυνέλευσης του 1822, είναι: «απόγονοι του σοφού και φιλανθρώπου Έθνους των Ελλήνων» και «σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνομουμένων λαών της Ευρώπης (και θεαταί των καλών, τα οποία ούτοι υπό την αδιάρρηκτον των νόμων Αιγίδα απολαμβάνουσιν)».⁹ Παρά την αισιοδοξία που τους διακατέχει, αυτοί οι «απόγονοι» και «θεαταί» είναι επόμενο να θεωρήσουν αργά ή γρήγορα ότι «οι Έλληνες δεν είμεθα ενεστώς», αλλά «παρελθόν και

7. Αναφέρεται στο Β' Ψήφισμα περί ετεροχθόνων, το οποίο προέβλεπε την απομάκρυνση από τις δημόσιες θέσεις όσων έφθασαν στην Ελλάδα μετά το πέρας της Επανάστασης.

8. Φίλος του Λαού, «Τίνες οι κατά την Ελλάδα ξένοι», 23.5.1844.

9. Ανδρέας Ζ. Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος, ήτοι συλλογή τών περί την αναγεννωμένην Ελλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων και άλλων επισήμων πράξεων από τον 1821 μέχρι τέλους του 1832*, τ. Β', Πειραιάς 1839, σ. 43-44.

μέλλον».¹⁰ Υπάρχουν, ωστόσο, κομμάτια του παρόντος αυτού του «έθνους οράματος»,¹¹ τα οποία η εθνική ρητορική αναδεικνύει και εξωραϊζει. Σε αυτά συγκαταλέγεται ασφαλώς το πρόσφατο 1821, ως απόδειξη της ιστορικής συνέχειας του έθνους και ταυτόχρονα ως αφετηρία της κρατικής του οντότητας.

Λόγω της κεντρικής θέσης που κατέχει η Επανάσταση στο εθνικό αφήγημα, είναι σημαντικό οι παραδοσιακοί ένοπλοι που την πραγμάτωσαν να θεωρηθούν κοινωνοί των αξιών που την ενέπνευσαν, δεδομένου ότι ούτε η ελληνικότητα ούτε ο εξευρωπαϊσμός του έθνους καταδεικνύονται με πειστικό τρόπο όταν αφορούν σε έναν περιορισμένο κύκλο λογίων. Η εθνική αναγνώριση των Αγωνιστών συντελείται μέσα από δύο δρόμους: αφενός αντιμετωπίζονται ως ενσάρκωτές αυτού που το γερμανικό ρομαντικό πρότυπο ορίζει ως «ψυχή του έθνους» και αφετέρου θεωρούνται μέλη του έθνους με τη γαλλική έννοια του όρου: πολίτες-οπλίτες που ενσυνείδητα και εξαρχής επιδίωξαν τη δημιουργία ελληνικού κράτους. Σε τελική ανάλυση, ο ιδεότυπος του Αγωνιστή που κατασκευάζεται στα οθωνικά χρόνια υπηρετεί και τα τρία επίπεδα του «δόγματος της εθνικής ενότητας», όπως το διατύπωσε ο Π. Κιτρομηλίδης:¹² στο «κοινωνικό» επίπεδο, ο «Αγωνιστής» μετέχει ενός ομοιογενούς «εθνικού πολιτισμού»· στο «ιστορικό» επίπεδο υπάρχει μια «ψυχική συνέχεια» μεταξύ εκείνου και των αρχαίων ηρώων· στο «γεωγραφικό» επίπεδο, ενσαρκώνει τον αλυτρωτισμό και προωθεί τη χωροταξική ενότητα του ελληνισμού.¹³

Στο ημιτελές μυθιστόρημά του *Ο πύθηκος Ξουθ*, ο Ι. Πιτζιπίος περιγράφει με ειρωνική διάθεση τις αντιφάσεις που μπορεί να γεννά η συνύπαρξη της «φουστανελοφόρου» εκδοχής της ελληνικότητας με τα πρότυπα του εξ αρχαϊσμού και της «δυτικής φιλοκαλίας». Ο ήρωας του έργου εγκαθίσταται στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους μετά από ολιγοετή

10. Ι. Σκυλίσσης, «Η παρ' ημίν κοσμηματογραφία», *Εστία*, τ. Η', αρ. 194 (16.9.1879), σ. 586.

11. Για το «έθνος-όραμα» βλ. Παντελής Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία – πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, Κατάρτι, 1996, σ. 109-120.

12. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το εθνικό ζήτημα στα Βαλκάνια», *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, επιμ. Θάνος Βερέμης, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2003, σ. 86.

13. Για τον ιδεότυπο του Αγωνιστή βλ. Ελισσάβετ Τσακανίκα, *Ο δημόσιος διάλογος κατά την οθωνική περίοδο: ο λόγος των Αγωνιστών και ο λόγος περί Αγωνιστών στον ελληνικό Τύπο*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2011, σ. 53-56, 255-265.

διατριβή στην Ευρώπη, «όπου είχε διδαχθή εν βραχεί διαστήματι χρόνου όλα τα φιλολογικά, φιλοσοφικά, επιστημονικά, πολιτικά μαθήματα και τας ωραίαις τέχναις». Το σπίτι του κοσμούν σπάνια αρχαιολογικά ευρήματα, όπως «τα ομματουάλια του Ομήρου» ή «η ταμβακοθήκη του Σωκράτους», καθώς και τα πορτρέτα των γονέων του, οι οποίοι απεικονίζονται, ο μὲν φουστανελοφόρος και «θερίζων τους προ των ποδών αυτού κειμένους Οθωμανούς», η δὲ «καταγομένη εκ της αυτοκρατορικής οικογενείας Κωνσταντίνου του Πορφυρογεννήτου και αναγιγνώσκουσα την υπό της εξαδέλφης αυτής δουκίσσης Αμπραντές ιστορίαν του Ναπολέοντος.»¹⁴

Η λογοτεχνία και ο Τύπος ως μέσα πολιτικής έκφρασης

Με δεδομένο ότι στην παρούσα εργασία παρατίθενται με ίση βαρύτητα μια απόφαση της εφημερίδας *Νίκη* δίπλα σε μια άλλη της *Αθηνάς* ή του *Αιώνας*, και ένα απόσπασμα του Μαρίνου Παπαδόπουλου Βρεττού δίπλα σε ένα άλλο του Εμμανουήλ Ροΐδη, γεννάται ένα εύλογο ερώτημα περί της αποτιμητικής και πληροφοριοδοτικής αξίας αυτού του μεγάλου και ετερόκλητου υλικού. Οι εφημερίδες που επελέγησαν για να αντιπαραβληθούν με τη λογοτεχνία καλύπτουν χρονικά ολόκληρη την οθωνική περίοδο και ελήφθη μέριμνα ώστε να αντιπροσωπεύουν τις βασικές κομματικές/πολιτικές/ιδεολογικές τάσεις της εποχής. Ορισμένες εξ αυτών είναι επίσημα κομματικά όργανα, άλλες είναι βραχύβιες και εκδίδονται με στόχο να υπερασπιστούν συγκεκριμένες φατρίες ή πρόσωπα, άλλες πάλι αλλάζουν γραμμή πλευσης κατά τη διάρκεια της μικρής ή της μεγαλύτερης ζωής τους και εξυπακούεται ότι οι εφημεριδογράφοι δεν έχουν όλοι εξίσου σημαίνουσα κοινωνική και πολιτική παρουσία. Η παράθεση μιας τέτοιας πληθώρας υλικού, δεν εξυπηρετεί τη λογική της ανάδειξης μιας και μοναδικής εθνικής ταυτότητας, αλλά επιχειρεί να αναδείξει την πολυπλοκότητα του ζητήματος, συσχετίζοντάς το με τα πολλά και διαφορετικά διακυβεύματα της εποχής, όπως ο αυτοχθονισμός, οι αντιλήψεις περί «ξενοκρατίας», οι θρησκευτικές διαμάχες, αλλά και οι μέριμνες του ίδιου του εθνικισμού: η Μεγάλη Ιδέα, η υπερασπιστική γραμμή απέναντι στους κατήγορους του γένους, η «μετακένωση» κλπ. Ανάμεσα στις απόψεις που συνθέτουν αυτό το ενδιαφέρον μωσαϊκό, δεν φαίνεται να υπάρχουν κυρίαρχες και αιρετικές. Οι διαφορετικές οπτικές περί εθνικής ταυτότητας ανάγονται στα διαφορετικά συμφραζόμενα όπου αυτές εντάσσονται, και

14. Ι. Πιτζιτίος, *Ο Πίθηκος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνας*, Αθήνα, Νεφέλη, 1995, σ. 41-49 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1848).

σε αυτό συνίσταται η τεκμηριωτική αξία της κάθε γνώμης που καταγράφεται, ανεξάρτητα από τον βαθμό αναγνωσιμότητας της κάθε εφημερίδας ή την απήχηση του κάθε λογοτεχνικού έργου.

Πριν αναπτύξουμε τις επιμέρους προβληματικές της ευρω-κεντρικής ρητορικής της οθωνικής εποχής, ας ολοκληρώσουμε τη γενική εικόνα με ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τη λειτουργία του Τύπου και της λογοτεχνίας ως αλληλοσυμπληρούμενων μέσων πολιτικής έκφρασης. Η «εφημεριδογραφία», εξαιρετικά δημοφιλής ενασχόληση μεταξύ των κατοίκων της «πολυεφημεριδωτέρας πρωτεύουσας του κόσμου»,¹⁵ θεωρείται ως «το σημαντικότερο μέρος της Φιλολογίας», μαζί «με τα πολιτικά φυλλάδια, τους λόγους των βουλευτών και τας πολιτικές ποιήσεις».¹⁶ Απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κομμάτι της κοινωνίας από ότι η λογοτεχνία (εξάλλου, σχεδόν όλοι οι λογοτέχνες της εποχής είναι ταυτόχρονα και εκδότες εφημερίδων¹⁷) και δίνει πρωτόγνωρες δυνατότητες συμμετοχής στη δημοσιότητα που διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ κοινωνίας και κρατικής εξουσίας. Από την άλλη, η λογοτεχνία λειτουργεί συμπληρωματικά ως το κατεξοχήν πεδίο των ιδεοτυπικών κατασκευών, είτε μέσω των ρομαντικών εξιδανικεύσεων της μυθιστορίας, είτε μέσω της υπερβολικής δόσης κριτικής και κοινωνικού ρεαλισμού που διακρίνουν το μυθιστόρημα.¹⁸ Αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτής της συμπληρωματικής

15. Αγγελίσκος Γιαννόπουλος, «Επιστολιμαία διατριβή αντί προλόγου», Αιμιλίου Ζολά, *Νανά*, μεταγλωττισθέν εις την ελληνικήν υπό Φλοξ [= Γρηγόριος Καμπούρογλου], Αθήνα 1880. Βλ. Ε. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα – όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα, Πολύτυπο, 1998, σ. 242.

16. *Αθηνά*, 30.10.35.

17. Οι Σούτσοι των εφημερίδων *Ήλιος* (Ναύπλιο, 1833) και *Συνένωσις* (Αθήνα, 1844-1845), ο Πιτζιπίος των περιοδικών *Ο Φανός της Μεσογείου* και *Αποθήκη ωφελίμων και τερπνών γνώσεων* (όπου το 1848 δημοσίευσε μέρος του *Πιθήκου Ξουθ*), καθώς και της εφημερίδας *Ο Σωτήρ του 1845*, ο Ραγκαβής της *Εννομίας* (1862-1865), ο Παλαιολόγος του *Τριπολέμου* (Ναύπλιο, 1833), ο Ράμφος των εφημερίδων *Εθνική* (Αθήνα, 1844-1845) και *Συντηρητική* (Αθήνα, 1846-1848). Ο Ροΐδης αρθρογραφεί στην *Αυγή* (1861) και το 1870 γίνεται διευθυντής της *Grèce*, ενώ το 1875 εκδίδει τον *Ασμοδαίο*. Ο Παπαδόπουλος Βρετός συνεργάζεται με πολλές εφημερίδες των Αθηνών. Ο Χουρμούζης αρθρογραφεί στην *Εποχή* (Ναύπλιο, 1834-1835), η οποία δημοσιεύει και τους *Διαλόγους Επτά*, ενώ στην Κωνσταντινούπολη εκδίδει την *Αρμονία* (1864-1868) και συνεργάζεται με την *Ομόνοια* (1862-1867) και τον *Νεολόγο* (1867-1896).

18. Βλ. Δ. Τζιόβας, «Από τη μυθιστορία στο μυθιστόρημα», *Από τον Λέανδρο...*, ό.π., σ. 9-24.

πολιτικής λειτουργίας της λογοτεχνίας αποτελεί ο *Θάνος Βλέκας* του Παύλου Καλλιγά, μια μείξη μυθιστορίας και μυθιστορήματος, που λειτουργεί λιγότερο ως λογοτέχνημα και περισσότερο ως πολιτικός λόγος, συμπληρωματικός εκείνου που ο Καλλιγάς θα εκφωνήσει στη Βουλή για τη ληστρική νοοτροπία των παραδοσιακών ενόπλων που παρεμποδίζουν την εσωτερική ανασυγκρότηση και τον αστικό μετασχηματισμό.¹⁹

Η πεζογραφία της οθωνικής εποχής συνιστά «παρέμβαση στο παρόν»,²⁰ οσοδήποτε υπαινικτικές και αν είναι οι πολιτικές της αναφορές, ακόμη και όταν αντλεί τη θεματολογία της από το παρελθόν ή μοιάζει ξενότροπη, όπως ο *Αυθέντης του Μωρέως* του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, ένα έργο που διαδραματίζεται στους μακρινούς αιώνες της φραγκοκρατίας. Εδώ, η παρουσία των «Ελλήνων κλεφτών», που αγρυπνούν πάνω από τον τάφο της πατρίδας και αφουγκράζονται σημάδια ανάστασης,²¹ υπηρετεί το αφήγημα της αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους και, παράλληλα, δίνει στον Ραγκαβή την ευκαιρία να κάνει ένα έμμεσο και μάλλον επίκαιρο σχόλιο πάνω στην ανάγκη να τιθασευτεί ο αδάμαστος χαρακτήρας αυτών των ανθρώπων: «Η γεννηιότης μη υπακούουσα εις την φρόνησιν, καταστρέφει μεν λαμπρώς, αλλά καταστρέφει».²²

Ένα ακόμη έργο που επιβεβαιώνει την εκτίμηση του Τ. Καγιαλή ότι «το κρίσιμο αίτημα για την ελληνική πεζογραφία στα μέσα του 19ου αιώνα δεν είναι η απεικόνιση του ασταθούς και ακόμη αδιαμόρφωτου κοινωνικού παρόντος, αλλά η ιδεολογική διαμόρφωσή του»,²³ είναι η *Πάπισσα Ιωάννα* του Εμμανουήλ Ροΐδη. Παρότι το βιβλίο δεν έχει ούτε ελληνικό ούτε σύγχρονο θέμα, η εισαγωγή του εξοικειώνει τον αναγνώστη με το ανατρεπτικό κλίμα που επικρατεί στην Ευρώπη του 1848,²⁴ ενώ το κυρίως έργο «παρεκτρέπεται ενιαχού εις παρεκβάσεις περί της παρούσης καταστάσεως της Εκκλησίας μας», οι οποίες αφορούν στην

19. Παύλος Καλλιγάς, *Θάνος Βλέκας*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1962 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1855).

20. Τάκης Καγιαλής, «Πατριδογνωσία, ξενοτροπία και ιστορία», *Από τον Λεάνδρο...*, ό.π., σ. 129.

21. Αλ. Ρ. Ραγκαβής, *Ο Αυθέντης του Μωρέως*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1989, σ. 130 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1850).

22. Στο ίδιο, σ. 217 (βλ. και την ανάλυση του Απ. Σαχίνη στην Εισαγωγή του τόμου, σ. 19-20).

23. Τ. Καγιαλής, «Πατριδογνωσία, ξενοτροπία και ιστορία», ό.π., σ. 133.

24. Εμ. Ροΐδης, *Η Πάπισσα Ιωάννα*, Αθήνα, Εστία, 1993, σ. 64 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1866).

ηθική ποιότητα των ιερέων («εκλέγονται εκ των περικαθαρμάτων της γης»), τη διάρκεια της θείας λειτουργίας, τις εξοντωτικές νηστείες, την αισθητική της βυζαντινής αγιογραφίας («αι εικόνες είναι τερατόμορφοι και ουδείς ασπάζεται αυτάς»), ακόμη και τη ρινοφωνία των ψαλμωδών, και συνιστούν στο σύνολό τους μια πρόταση «εξευρωπαϊσμού».²⁵ Ο Ροΐδης, μάλιστα, αποδίδει ένα θετικό περιεχόμενο στη θρησκευτική ετερότητα που αντιπροσωπεύει η Δύση, το οποίο δεν εδράζεται στις δογματικές διαφοροποιήσεις της από την Ανατολική Εκκλησία, αλλά στο γεγονός ότι η θρησκευτική ζωή της δέχτηκε την εξευγενιστική επίδραση του Διαφωτισμού και έγινε πιο θελκτική στον σύγχρονο άνθρωπο. Ο συγγραφέας συνδέει ακόμη τον εκκλησιαστικό δογματισμό των Ελλήνων με τη Μεγάλη Ιδέα, η οποία στην αντίληψη πολλών φανατικών φιλορθόδοξων προϋπέθετε ότι η Εκκλησία θα συνέχιζε να λειτουργεί ως εθνική κιβωτός, αντιστεκόμενη σε οποιαδήποτε έννοια αλλαγής.

Ο εξαρχαϊσμός ικανή και αναγκαία συνθήκη του εξευρωπαϊσμού

Την περίοδο που εξετάζουμε, η εικόνα που διαμορφώνει το έθνος για τον εαυτό του διαμεσολαβείται εν πολλοίς από την εικόνα που διαμορφώνει η Ευρώπη για αυτό. Όταν ταξιδεύει στην Ευρώπη και αποκαλύπτει την εθνικότητά του στους ξένους, ο Φαβίνης, ήρωας του μυθιστορήματος του Γρηγορίου Παλαιολόγου *Ο Πολυπαθής*, έρχεται αντιμέτωπος με το ερώτημα: «Έλλην! Από τους παλαιούς ή από τους νέους;»²⁶ Ο εξαρχαϊσμός του νέου ελληνισμού αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την αναγνώρισή του από τους Ευρωπαίους, που «εφάνησαν αδικώτεροι προς ημάς και συμπαθητικώτεροι προς τους λίθους: τα λείψανα των μνημείων των προπατόρων μας».²⁷ Η αρχαία ελληνική, το διακριτικό στοιχείο που πιστοποιούσε την «ευγένεια» της καταγωγής των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, προκρίνεται ως γλώσσα του έθνους συνολικά, και αναμένεται να συμβάλει στον εξευγενισμό του.²⁸ Συχνά μάλιστα, η πολιτογράφηση

25. Στο ίδιο, σ. 73-76, 159, 174, 298, 316.

26. Γρ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, Αθήνα, Εστία, 2000, σ. 180 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1839).

27. *Χρόνος*, Νάυπλιο 25.5.33.

28. Βλ. Α. Λιάκος, «Γλώσσα και Έθνος στη Νεότερη Ελλάδα», *Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Πύλη για την ελληνική γλώσσα, 2007, σ. 6, 3, αντίστοιχα.

των ξενισμών στα ελληνικά καλύπτεται υπό αρχαϊκό μανδύα, ώστε η γλωσσική πολιτική να υπηρετεί και τις δύο εθνικές προτεραιότητες: την αρχαιοπρέπεια και τον εξευρωπαϊσμό.²⁹

Προκειμένου να ευχαριστηθούν οι «σοφοί φιλέλληνες» περιηγητές που θα ακούν με τα παλαιά ονόματα τους τόπους της πνευματικής τους πατρίδας, η εφημερίδα *Αθηνά* προτρέπει τους αναγνώστες της να μεταβληθούν σε αρχαιοδίφες και να φέρουν στο φως τα αρχαία τοπωνύμια. «Η προσοχή μας κατά το παρόν ας περιορισθή εις της ελευθέρας Ελλάδος τα παλαιά ονόματα», προτείνει.³⁰ Εξίσου σημαντικό συμβολικό βάρος με την αλλαγή των τοπωνυμίων έχει και ο εξαρχαϊσμός των επωνύμων, ο οποίος σηματοδοτεί την ανάδυση μιας νέας ελληνικής ταυτότητας, όπως στην περίπτωση του κυρίου «Μελανομυστακίδη», ο οποίος «μετεφράσθη από το τουρκικόν Καραμπουγιουκλής», στον *Ζωγράφο* του Γ. Παλαιολόγου.³¹ Οι μετονομασίες στο έργο αυτό, είτε υπηρετούν μια λογική απάλειψης της ασιατικής βαρβαρότητας είτε εξελληνίζουν τα ευρωπαϊκά πολιτισμικά δάνεια.

*Το σάββατον έχομεν χορόν εις την αυλήν. Σήμερον έγιναν αι προσκλήσεις. Εγώ δεν ήθελα να υπάγω, διότι δεν έλαβα ξεχωριστόν billet d'invitation, δηλαδή χοροκλητήριο, καθώς το λέγει ο Κ. Πλατωνίδης, όστις ωνόμασε και το carte de visite επισκεπτήριο. Αυτός είναι φορικός ελληνιστής. [...] Αλλ' έχω σκοπόν να παραπονεθώ εις την grande maitresse, δηλαδή την αρχιδέσποιναν, διά να είπη την Βασίλισσαν να διορθώση αυτές τας αταξίας*³²

Παράλληλα με τη γλωσσική αναστήλωση του ένδοξου παρελθόντος, αναδεικνύονται και διάφοροι σύγχρονοι «τόποι» προνομιακής έκφρασης του εθνικού χαρακτήρα. Καταρχήν τα τραγούδια και η δημοτική ποίηση (που αποτελούν αντικείμενο θαυμασμού του «Γάλλου συγγραφέως Κ. Φωριέλ και του περιφήμου ποιητού της Γερμανίας Γοέθ»).³³ Έπειτα η ίδια η Επανάσταση, που θεωρείται απόδειξη της επιβίωσης του ελληνισμού, παρά τη μακραίωνη πολιτική του αφάνεια. Με οδηγό τους αρχαίους συγγραφείς, ο Λέανδρος και ο Θέρσανδρος, οι ήρωες των ομώνυμων

29. Ε. Σκοπετέα, *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, ό.π., σ. 106-108.

30. *Αθηνά*, 26.4.1833.

31. Γρ. Παλαιολόγος, *Ο Ζωγράφος*, Αθήνα, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη/Ιδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1989, σ. 92 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1842).

32. Στο ίδιο, σ. 149.

33. Χρόνος, Ναύπλιο 25.5.33. Για τις ιδεολογικές χρήσεις του δημοτικού τραγουδιού, βλ. Αλ. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια*, Αθήνα, Μνήμων/ΕΜΝΕ, 2008, σ. 49-60.

επιστολικών μυθιστορημάτων του Παναγιώτη Σούτσου και του Επαμεινώνδα Φραγκούδη, περιφέρονται ανά την ελληνική επικράτεια, αναζητώντας διαρκώς επιβιώσεις των προγονικών αρετών. Στο πρόσωπο του Ιωάννη Κωλέττη ο Λέανδρος βλέπει τον «Θρασύβουλο της νέας Ελλάδος», στη μητέρα του Πέτρου Μαυρομιχάλη μια σύγχρονη αμαζόνα, στον Καραϊσκάκη έναν σύγχρονο Σαλαμινομάχο, στον Μιαούλη έναν «νέον Θεμιστοκλέα ημών».³⁴ Η ζωηρή φαντασία του Θέρσανδρου πλάθει μυστικιστικές ερμηνείες του άδοξου παρόντος που αντικρίζει:³⁵

Επί του Ταῦγέτου ιστάμενος, ανέκραξα πολλάκις Ἀεωνίδα...Λεωνίδα. Μάτην...ουδεμία απάντησις. [...] Ἀλλ' ο αὐλίζων αιπόλος εἰς μόνον το ὄνομά του ενθουσιᾷ, και ακουσίως προσθίγει την μικράν μάχαιράν του, και τα γαλανὰ ὄμματά του σπινθηροβολοῦν, και οι μύστακές του ανορθοῦνται.

Ελλείψει πιο απτών αποδείξεων, ακόμη και το κοινό κλίμα και έδαφος θεωρούνται επαρκή τεκμήρια ιστορικής συνέχειας.³⁶ Όπως και στο *Φιλοσοφικόν Δοκίμιον περί της προόδου και της πτώσεως της Παλαιάς Ελλάδος* (1839) του Κοζάκη Τυπάλδου,³⁷ η γεωγραφία εμφανίζεται ως γενεσιουργός παράγοντας μιας προαιώνιας («ηθικής έξεως») των κατοίκων του ελλαδικού χώρου, πέρα από τα φυλετικά κριτήρια στα οποία επικεντρώθηκαν οι κατήγοροι του έθνους. Αυτός ο («γεωγραφικός ντετερμινισμός») δεν είναι καινοφανής. Στον Διαφωτισμό υποκατέστησε την «προνοιακή αντίληψη της ιστορίας» για να εξηγήσει την ευρωπαϊκή υπεροχή, αλλά και την ανωτερότητα των Ελλήνων έναντι των υπολοίπων αρχαίων λαών.³⁸

Η Δύση παρατηρητής

Η παραμικρή λεπτομέρεια αποκτά σημασία, εφόσον υπάρχει διάχυτη η αίσθηση ότι η κάθε πτυχή της ζωής του νεοσύστατου κράτους παρακο-

34. Παναγιώτης Σούτσος, *Ο Λέανδρος*, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σ. 147, 142, 136 (πρώτη έκδοση: Ναύπλιο 1834).

35. Επαμεινώνδας Φραγκούδης, *Ο Θέρσανδρος και άλλα αφηγήματα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2002, σ. 82-88, 96, 100, 105-6, 114 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1847).

36. «Τον αυτόν δεν αναπνέομεν και ημεῖς αέρα; Επὶ των αὐτῶν και ημεῖς δεν κατοικοῦμεν οἰκοπέδων; Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα να θεωρηθῶμεν ξένοι των αρχαίων αρετῶν;» (*Εθνοκρατία*, 7.1.45).

37. Βλ. Ρ. Αργυροπούλου, *Νεοελληνικός ηθικός και πολιτικός στοχασμός*, ό.π., σ. 24-25, 202-205.

38. Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Προσθήκες στην ελληνική βιβλιογραφία*, τ. Α', Αθήνα 1973, σ. 290-293 και Νάσια Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας – μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση*, Αθήνα, Εστία, 2006, σ. 59, 199.

λουθείται και αναλύεται, όχι μόνο από τους «σοφούς φιλέλληνες» που έχουν στραμμένο το βλέμμα στην «πνευματική πατρίδα των», αλλά και από τους «ασπόνδους των Ελλήνων εχθρούς Φαλμεραΐρους».³⁹ Η Ευρώπη, με την ιδιότητα του παρατηρητή, έχει τη διττή υπόσταση που της αποδίδει ο Μαρίνος Παπαδόπουλος Βρετός στο διήγημά του *Δύο τύποι παρατηρητών εν Ελλάδι*. Ο ένας τύπος παρατηρητή που εμφανίζεται στο διήγημα είναι ο αγαθός βαρώνος, τυπικός εκπρόσωπος του φιλελληνικού κινήματος, το οποίο «αναδημιούργησε πολλαπλασιαστικά, ιδίως μέσω της τέχνης, τα ιδανικά πρότυπα του Διαφωτισμού για τον Έλληνα και την Ελλάδα».⁴⁰

*Εξήτησε να σταματήσωμεν παρά τον Κηφισόν. Ρυάκιον βορβωρώδες ανλάκωνε την αποξηραμένην κοίτην του πολυνυνήτον ποταμού. Κατέβη συγκεκινημένος του οχήματος και ήντλησεν ευλαβικώς ύδωρ εντός δερματίνου ασκίου. Μάτην ο αμαξηλάτης εφώναζεν ότι το νερόν εκείνον δεν είναι υγιεινόν και ότι ολίγα βήματα μακράν θα εύρωμεν δροσεράν πηγήν. «Ο Σατωβριάν έπιεν»,⁴¹ απεκρίνετο ο βαρώνος. Θα πλώ! Θέλω να πλώ νερόν του Κηφισού!».*⁴²

Ο δεύτερος τύπος περιηγητή είναι ο Γερμανός που, εξοργισμένος με τους ληστές που του αφαίρεσαν τα ξυριστικά του είδη, συνέγραψε Οδοιπορικό γεμάτο κακολογίες για τους Έλληνες, ως άλλος «Αβούτ».⁴³ Ένα παρόμοιο οδοιπορικό δημοσίευσε και ο Γιάκομπ Σάλομον Μπαρτλόντ, ο Πρώσος συγγραφέας των *Αποσπασμάτων προς ακριβεστέραν γνώσιν της σημερινής Ελλάδος*,⁴⁴ και η θεία δίκη τον μεταμόρφωσε στον πύθηκο Ξουθ, στο ομώνυμο βιβλίο.

39. Αθηνά, 26.3.1836.

40. Πέτρος Πιζάνιας, «Από ραγιάς Έλληνας πολίτης», *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 – ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, επιμ. Π. Πιζάνιας, Αθήνα, Κέδρος, 2009, σ. 36.

41. Για την φιλελληνική «litterature de voyage» του Chateaubriand, βλ. Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Σοκόλη, 1993, σ. 167-200.

42. Μαρίνος Παπαδόπουλος Βρετός, «Δύο τύποι περιηγητών εν Ελλάδι», *Ο πατροκατάρατος και άλλα αφηγήματα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2004, σ. 196 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1867).

43. Εγνωεί τον Edmond About, συγγραφέα των έργων *Η Ελλάδα του Όθωνος και Ο Βασιλεύς των ορέων*, ό.π., σ. 204.

44. *Bruchstücke zur näher Kenntniss des heutigen Griechenlands*, 1805. Βλ. περισσότερα στο Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο 'κατήγοροι του γένους': C. De Pauw (1788) και J.S. Bartholdy (1805), *Εποχές*, τχ. 41 (Αθήνα 1966), σ. 281-296. Για το φαινόμενο του «μισελληνισμού», βλ. Γιώργος Βελουδής, *Ο Jakob. P. Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα, Μνήμων/ΕΜΝΕ, 1999, σ. 24-26.

Προνομιακή θέση μεταξύ των ξένων παρατηρητών κατέχει ασφαλώς η «πολιτισμένη Δύση». Σύμφωνα με την εφημερίδα ο *Φίλος του Λαού*, η Ευρώπη έχει δύο, όχι ισάξιες, συνιστώσες: τον δυτικό, «Ρωμαιο-Γερμανικό» πολιτισμό των φώτων και τον «σλαβικό», με τα τυπικά «ασιατικά» του χαρακτηριστικά, δηλαδή την απολυταρχία και τη «μηδένιση της ατομικής θελήσεως».⁴⁵ Και οι δύο πολιτισμοί είναι «του ελληνικού τέκνα», αλλά έχουν τις ρίζες τους σε διαφορετικές, όχι εξίσου ένδοξες, εποχές: την κλασσική αρχαιότητα και τα Βυζαντινά χρόνια. Σύμφωνα πάντα με την ίδια εφημερίδα, η Επανάσταση του 1821 σηματοδότησε την απόφαση του έθνους να απεκδυθεί τα «βυζαντινά ράκη» που το περιέβαλλαν και να φορέσει «τον δυτικόν πύλον, τον τόσον μισητόν εις τους βυζαντινούς». Προς επίρρωση της θεωρίας του, ο *Φίλος του Λαού* επικαλείται την καθολική απήχηση που έχουν στην Ελλάδα οι συνταγματικές ιδέες, «ο δούρειος ίππος της Δύσεως».⁴⁶ Ο ελληνισμός, λοιπόν, δεν παραιτείται της πατρότητας κανενός από τους δύο πολιτισμούς, όμως η διαφορετική βαρύτητα που αποδίδει σε καθέναν τους, διαμορφώνει αναπόδραστα και την οπτική του απέναντι στις ιστορικές περιόδους όπου υποτίθεται ότι συνέλαβε αυτά τα τέκνα. Έτσι, το γεγονός ότι η κλασσική αρχαιότητα θεωρείται αναντίρρητα το λίκνο του δυτικού πολιτισμού, επιδρά καθοριστικά στην αναγνώριση της ανωτερότητάς της έναντι των βυζαντινών χρόνων. Ακόμη και οι ρωσόφιλοι φαίνονται να πτοούνται όσο και οι υπόλοιποι Έλληνες μπροστά στο ενδεχόμενο να θεωρηθούν απόγονοι όχι του Περικλέους, αλλά «των αυλικών και των ευνούχων της βυζαντινής αυτοκρατορίας» και να μην εξυμνούνται πια από «την ποιητική φαντασία του Λαμαρτέν». Προερχόμενες από άρθρο του *Αιώνος*, το οποίο φέρει μάλιστα την εύγλωττη υπογραφή «Ο κοσμοπολίτης»,⁴⁷ οι παραπάνω απαξιωτικές αναφορές στη βυζαντινή εποχή είναι ενδεικτικές της επίδρασης που εξακολουθεί να ασκεί στην οθωνική Ελλάδα η ιστορική σκέψη του Διαφωτισμού, ο οποίος δεν αμφισβήτησε την ελληνικότητα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά «το εκπολιτιστικό και πολιτικοκοινωνικό ποιόν της».⁴⁸

45. Για τη συνάρτηση της Ασίας με τον δεσποτισμό βλ. *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, ό.π., σ. 310-318.

46. *Ο Φίλος του Λαού*, «Τίνες οι κατά την Ελλάδα ξένοι», 23.5.44.

47. *Αιών*, 13.3.40.

48. Γιάννης Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρηγόπουλου – η συμβολή Ελλήνων και ξένων λογίων στη διαμόρφωση του τρισημου σχήματος του ελληνικού ιστορισμού (1782-1846)*, Αθήνα, ΠΕ/ΕΙΕ, 2012, σ. 49-58.

Όσο για τις ομοιότητες που παρουσιάζει το σλαβικό «νόθο» τέκνο του ελληνικού πολιτισμού με τον γεννήτορά του, αυτές, αντί να εκληφθούν από τους δυτικούς παρατηρητές ως τεκμήρια της μακραίωνης εκπολιτιστικής δράσης του ελληνισμού, δίνουν επιχειρήματα σε όσους αμφισβητούν τον ανάδελφο χαρακτήρα και το τρισχιλιετές παρελθόν του ελληνικού έθνους. Η επιλογή, επομένως, μεταξύ Δύσης και Ρωσίας, δεν έχει αποκλειστικά πολιτική-διπλωματική διάσταση, αλλά σχετίζεται εξίσου με το ζήτημα της φυλετικής και πολιτισμικής φυσιογνωμίας του έθνους, όπως υπενθυμίζει ο δυτικόφρων *Πρωινός Κήρυξ* στους «άμυαλους» ρωσόφιλους κύκλους:

*Ναι Εθνικοί μεγαλόνοες! Ας στήσωμεν επί της Αγίας Σοφίας τον μέγαν των Σλάβων πύλον και [...] ας προσπαθήσωμεν να ενωθώμεν με τους συγγενείς μας Κοζάκους! Ναι, συγγενείς μας. Αν δεν πιστεύσητε ημάς [...] πιστεύσατε τον αστέρα των της Ευρώπης σοφών, τον μέγαν φιλέλληνα Φαλμεράνον, όστις [...] εις βίβλον ογκωδεστέραν της κεφαλής του αποδεικνύει ότι Σλάβοι είμεθα, και όχι Έλληνες!*⁴⁹

Ο,τιδήποτε καταδεικνύει τη σύμπλευση του έθνους με τη Δύση, όπως οι αγώνες των Ελλήνων υπέρ του Συντάγματος και των Δυτικών πολιτικών νεωτερισμών, αξιοποιείται στην προσπάθεια κατάρριψης της επιχειρηματολογίας του Φαλμεράνερ περί εκσλαβισμού:⁵⁰

*Σε απέδειξεν ο Έλλην βασιλεύ της Παναρίας!
Αν το γένος ήναι Σλάβος, αν υιός ελευθερίας.
Γράφε Φαλμεράνερ γράφε. Με τον σίδηρον εις χείρας,
Έλθαμεν τρεις μυριάδες εις του Όθωνος τας θύρας.*⁵¹

Η Δύση «σημασιολογικός άλλος»

Κάποιες στιγμές, ως φυσικό απότοκο της (αναμενόμενης σε κάθε εθνικισμό) «αρνητικής επεξεργασίας» της έννοιας του έθνους, η Ευρώπη από τιμητής των πάντων μετατρέπεται σε εργαλείο ετεροπροσδιορισμού του έθνους, σε «σημασιολογικό άλλο».⁵² Στη βάση της αντίθεσης προς

49. *Πρωινός Κήρυξ*, 26.6.1844.

50. Βλ. Γ. Βελουδής, *Ο J. P. Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, ό.π., σ. 35-36.

51. *Συνένωσις*, 5.10.44.

52. Παντελής Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 150-151.

αυτόν τον «άλλο», χτίζεται η επιχειρηματολογία περί της εθνικής μοναδικότητας. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στιγμιότυπο στον *Πίθηκο Ξουθ* είναι η λεκτική μονομαχία του πιθήκου-Μπαρτόλντυ με τον Κοραή,⁵³ όπου ο τελευταίος υποστηρίζει με παρρησία ότι οι απλοί λαοί της Ευρώπης εμφορούνται από περισσότερες και μωρότερες δεισιδαιμονίες από τον ελληνικό λαό, παρότι εκείνοι απολαμβάνουν εδώ και αιώνες τις «εθνικές τους ελευθερίες».⁵⁴

Με την πομπώδη προμετωπίδα: «Εφημερίς του ανατολικού εξευγενισμού - εξακολούθησις του αρχαίου εθνικού πολιτισμού», η *Εθνοκρατία* αποτελεί τον ιδεώδη εκφραστή του υπεροπτικού αντιδυτικισμού. Η κοσμοθεωρία της περί της εγγενούς πνευματικής ανωτερότητας της Ανατολής στηρίζεται σε ένα βασικό αξίωμα της Δυτικής σκέψης, το οποίο θα μπορούσε να συνοψιστεί στη φράση του (συνεκδότη της *Εθνοκρατίας*) Μακρυγιάννη, ότι οι Έλληνες υπήρξαν «γοναίγοι όλης της ανθρωπότητας».⁵⁵ Αφορισμοί όπως ότι η Δύση είναι κατάλληλη μόνο για θεματοφύλακας (για «το διατηρείν») των υψηλών ιδεών και όχι για «το γεννάν», που για κάποιο σχεδόν μεταφυσικό λόγο είναι αποκλειστικό προνόμιο της Ανατολής,⁵⁶ μετριάζονται από το γεγονός ότι η *Εθνοκρατία* προκρίνει ως μοναδική αποδεκτή εκδοχή της ελληνικότητας «τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό», εκείνον δηλαδή που ενέπνευσε τη Δύση.

Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα από την *Εθνοκρατία*, η εφημερίδα *Ανατολή* θα υποστηρίξει στο εναρκτήριο φύλλο της ότι η συμβολή του ελληνικού πολιτισμού δεν σταματά στην οικουμενικώς αναγνωρισμένη κλασσική αρχαιότητα, αλλά βρίσκεται στη ρίζα της ίδιας της χριστιανικής υπόστασης της Ευρώπης, που μορφοποιήθηκε πάνω στα ζωντανά ίχνη «του θείου Πλάτωνος».⁵⁷ Με τον τρόπο αυτόν, η εφημερίδα μοιάζει να αποκαθιστά δίπλα στον αρχαίο, όλους τους «ελληνισμούς» που τον ακολου-

53. Ο Κοραής αντέκρουσε τις κατηγορίες του Μπαρτόλντυ στα Προλεγόμενά του στους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και παρότρυνε και άλλους λογίους να τον μιμηθούν. Βλ. Εμμ. Φραγκίσκος, «Δύο 'κατηγοροί του γένους'...», ό.π., σ. 292-294.

54. Ι. Πιτσιπίος, *Ο πίθηκος Ξουθ*, ό.π., σ. 64-70.

55. Ο Μακρυγιάννης (ο οποίος ονόμασε τον πρωτότοκο γιο του Λεωνίδα) βάζει εν πολλοίς την εθνική του υπερηφάνεια και ευθιξία στο γεγονός ότι οι Έλληνες δεν είναι «χθεςνοί εις την κοινωνία του κόσμου». Βλ. Ν. Θεοτοκάς, *Ο βίος του Στρατηγού Μακρυγιάννη - απομνημόνευμα και ιστορία*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2012, σ. 278, 523. Βλ. ακόμη Κ. Σιμόπουλος, *Ιδεολογία και Αξιοπιστία του Μακρυγιάννη*, Αθήνα, Στάχυ, 2000, σ. 54-55.

56. *Εθνοκρατία*, 7.1.1845, «Περί προορισμού της Ελλάδος».

57. *Ανατολή*, 1.1.1852.

θησαν, αναγνωρίζοντας μάλιστα σε καθέναν από αυτούς μια διαφορετική συμβολή στην ανθρώπινη πρόοδο. Αυτόν τον «πολλαπλασιασμό των ιστορικών αποστολών του ελληνισμού» καταγράφει ο Γιάννης Κουμπουρλής ως τη σημαντικότερη πολιτικοϊδεολογική καινοτομία του Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου και του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου.⁵⁸ Ο ίδιος επισημαίνει ακόμη τη συμβολή ιστοριογράφων όπως ο Ντρώζεν στην εξάπλωση ερμηνευτικών σχημάτων περί των λόγων διάδοσης του χριστιανισμού, παρόμοιων με αυτό που αναπαράγει η *Ανατολή*.⁵⁹ Ξεφεύγει από τις δυνατότητες της παρούσας εργασίας η ανίχνευση των ιστοριογραφικών πηγών που είχε στη διάθεσή του ο αρθρογράφος της *Ανατολής*, σε μια τόσο οριακή χρονική στιγμή όπως είναι ο Ιανουάριος του 1852.⁶⁰ Έτσι, θα αρκестούμε να επισημάνουμε ότι κινείται στη λογική της αποκατάστασης των, παραγνωρισμένων από τη Δύση, ιστορικών αποστολών του ελληνισμού, όπως μαρτυρά και το όνομα «Ανατολή», χωρίς αυτή τη φορά το εύρος της «ανατολικότητας» να περιορίζεται από επεξηγηματικούς υποτίτλους περί «εξακολούθησής του αρχαιοελληνικού πολιτισμού».

Οι δύο εφημερίδες που είδαμε, χρησιμοποιούν τον όρο «Ανατολή» κατά τρόπο που συνιστά πλήρη αντιστροφή των παραδεδωμένων (δυτικό) ευρωπαϊκών στερεοτύπων, σύμφωνα με τα οποία η Ανατολή είναι συνώνυμη της πνευματικής και υλικής στασιμότητας, ενώ η Ευρώπη είναι συνυφασμένη με την αλλαγή και την πρόοδο.⁶¹ Βέβαια, όπως εξηγεί η Νάσια Γιακωβάκη, ήδη από τον 18ο αιώνα πραγματοποιείται στην ευρωπαϊκή σκέψη μια σημαντική σημασιολογική μετατόπιση σε ό,τι αφορά τους γεωγραφικούς όρους. Μέσα από το αδιαφοροποίητο «*Levant*» του 16ου και 17ου αιώνα, το οποίο περιλάμβανε έναν παρηκμασμένο αρχαίο κόσμο, διακριτό από τη χριστιανική Δύση, αναδύεται ως διακριτή κατηγορία η Ελλάδα, η οποία στο εξής διαφοροποιείται από

58. Γ. Κουμπουρλής, «Η Επανάσταση του 1821 και η δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους στις πρώτες μεγάλες αφηγήσεις της νεότερης ελληνικής ιστορίας: Από την πολυπαραγοντική ανάλυση στο σχήμα της εθνικής τελεολογίας», *Η Ελληνική Επανάσταση...*, ό.π., σ. 372.

59. Γ. Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές...*, ό.π., σ. 24.

60. Το 1852 εκδίδεται το έργο του Σπ. Ζαμπέλιου *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος και το 1853 η Ιστορία του ελληνικού έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της σήμερον, προς διδασκαλίαν των παιδων* του Κ. Παπαρρηγόπουλου, όπου εμφανίζεται για πρώτη φορά ολοκληρωμένο το τρίσημο σχήμα. Βλ. Γ. Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές...*, ό.π., σ. 17.

61. Ν. Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, ό.π., σ. 308.

την αρνητικά σημασιοδοτημένη «Ανατολή» (Orient).⁶² Οι δύο εφημερίδες μοιάζουν λοιπόν να επιδεικνύουν υπερβάλλοντα ζήλο υπερασπιζόμενες μια Ανατολή στην οποία η Ευρώπη δεν κατατάσσει πλέον αυτονόητα την Ελλάδα.

Στην οικειοποίηση της Ανατολής ασφαλώς συνέτεινε το μεγαλοϊδεατικό «όνειρον της εγέρσεως της Βυζαντινής Ελληνικής Αυτοκρατορίας»,⁶³ αλλά και η εθνικοποίηση της ορθοδοξίας που, όπως παρατηρεί η Ρωξάνη Αργυροπούλου, έκανε τους λογίους του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα «να μην είναι μόνο ιστορικοί ή φιλόσοφοι: να είναι χριστιανοί».⁶⁴ Παράλληλα, όμως, οι «κατηγοροί» της Ελλάδας έθεσαν κατά κάποιον τρόπο σε λειτουργία έναν μηχανισμό αντιδραστικής υιοθέτησης μιας «ανατολίτικης ταυτότητας». Λόγου χάρη, η αντίληψη της *Εθνοκρατίας* για τους διακριτούς ρόλους του γεννάν και του διατηρείν, που προνοιακά έχουν ανατεθεί στην Ανατολή και στη Δύση αντίστοιχα, αποτελεί αντιστροφή της θεωρίας του Φαλμεράυερ περί «κληρονομικών αντιθέτων».⁶⁵

Κυρίως, όμως, στην Ανατολή μοιάζει να επενδύεται η προσδοκία της εκπλήρωσης της «τρίτης ιστορικής εντολής» του ελληνικού έθνους, που κατά τον Παπαρρηγόπουλο είναι η ίδια η «αναβίωση της Ανατολής».⁶⁶ Ήδη το 1839 ο λόγος που εκφωνεί ο Κωνσταντίνος Σχινάς στα εγκαίνια του οθώνειου Πανεπιστημίου,⁶⁷ τοποθετεί το νεότευκτο κράτος στον ρόλο του ενδιάμεσου που θα διαδώσει τα δυτικά φώτα στην εγγύς Ανατολή, κλείνοντας έτσι τον κύκλο της μετακένωσης, που ξεκίνησε κάποτε από την Ανατολή, για να καταλήξει πάλι σε αυτήν. «Ημείς εσμέν οι την Ανα-

62. Στο ίδιο, σ. 122-129, 159, 330-332.

63. Κωνσταντίνου Ράμφου, *Τα την ελληνικήν λεγεώνα του αυτοκράτορος Νικολάου Α΄ την κατά το 1853, εν Μολδοβλαχία συστηθείσαν αφορώντα* (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1867). Βλ την εισαγωγή της Αικ. Κουμαριανού στο Κ. Ράμφος, *Ο Κατσαντώνης / Αι τελευταίαι ημέραι του Αλή-Πασά*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1994, σ. 30.

64. Roxane Argyropoulos, *Les intellectuels grecs à la recherche de Byzance (1860-1912)*, Institut de recherches néohelléniques, Fondation Nationale de la recherche scientifique, Αθήνα 2001, σ. 50-51.

65. Έλλη Σκοπετέα, *Φαλμεράϋερ-τεχνάσματα του αντιπάλου δέους*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σ. 94.

66. Κ. Παπαρρηγόπουλος, «Η ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία και τα δύο άλλα χριστιανικά θρησκείματα», *Πανδώρα*, τ. Δ΄ (1853-1854), σ. 173. Παρατίθεται στο Ν. Ροτζώκος, *Εθναγόπνιση και εθνογένεση*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 117.

67. Βλ. Γιάννης Καραχώστας, *Ο Βασιλεύς Όθων, το Οθώνειο Πανεπιστήμιο και η Νομική του Σχολή*, Αθήνα, Σάκκουλας, 2004, σ. 97.

τολήν πολιτίσοντες», γράφει ο Κ. Ράμφος στην πανηγυρικότερη, ίσως, διακήρυξη της «τρίτης εντολής» που βρίσκουμε σε λογοτεχνικό έργο, στην εισαγωγή του ιστορικού του μυθιστορήματος *Ο Κατσαντώνης*.⁶⁸

Το έθνος αναζητά τα τεκμήρια της ανωτερότητάς του απέναντι στην Ευρώπη, όχι μόνο στο ένδοξο αρχαίο και βυζαντινό παρελθόν, αλλά και στο 1821, στο ορόσημο δηλαδή της ελληνικής εθνογένεσης. Στα οθωνικά χρόνια, η κατίσχυση του ρομαντικού εθνικισμού και η υποχώρηση του κοσμοπολίτικου ουμανισμού που ενέπνευσε την ελληνική εθνογένεση στα πρώτα της στάδια⁶⁹ έχουν ως αποτέλεσμα η Ελληνική Επανάσταση να ερμηνεύεται όλο και περισσότερο ως ελληνική πρωτοτυπία και λιγότερο ως απότοκο ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών διεργασιών και ιδεολογικών ρευμάτων του ευρωπαϊκού χώρου. Είναι μάλλον συνηθισμένο φαινόμενο οι σημαντικές ευρωπαϊκές επαναστάσεις, αντιπαραβαλλόμενες με την Ελληνική Επανάσταση, να απονομιμοποιούνται, να παρουσιάζονται τυχοδιωκτικές και γεμάτες «διαρπαγές και φόνους ομογενών» ή να υποβιβάζονται σε απλές εκδηλώσεις ενός άμετρου φιλελευθερισμού και να χαρακτηρίζονται «αθλυπρεπείς και άψυχες».⁷⁰

Αυτοχθονισμός και αντιδυτικισμός

Στην αρνητική πρόσληψη της Δύσης συντελεί αναμφίβολα και η επαφή των Ελλήνων με τους Βαυαρούς κυβερνήτες τους. Τα θεατρικά έργα του Μιχαήλ ή Μιλτιάδη Χουρμούζη εστιάζουν ιδιαίτερα στην αδυναμία των παραγκωνισμένων Αγωνιστών να συναγωνιστούν τους Βαυαρούς στο «φαίνεσθαι» που συνοδεύει στην Ελλάδα τον τιμητικό τίτλο του «Ευρωπαίου». Κεντρικός ήρωας της κωμωδίας του *Ο Τυχοδιώκτης* είναι ένας αδαής, αλλά υψηλά αμειβόμενος από το ελληνικό κράτος Γερμανός, ο οποίος προκαλεί τους εξαθλιωμένους Αγωνιστές με τον πολυτελή τρόπο ζωής του. Πλήθος κωμικών λεπτομερειών του έργου (όπως οι περιγραφές των υποτιθέμενων γαστρονομικών σπεσιαλιτέ της πατρίδας του Τυχοδιώκτη: «αγγούρια ωριμασμένα, βρασμένα με το γάλα και με την ζάχαρη, κολοκύθια ωμά, πεπόνι τηγανισμένο με τα αυγά»⁷¹) θέτουν υπό αμφισβή-

68. Κ. Ράμφος, *Ο Κατσαντώνης*, ό.π., σ. 69.

69. Βλ. σχετικά Π. Κιτρομηλίδης, *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, Διάκτων, 1990, σ. 133-136.

70. Βλ. Ελ. Τσακνίκια, *Ο δημόσιος διάλογος...*, ό.π., σ. 232-234.

71. Μ. Χουρμούζης, *Ο Τυχοδιώκτης*, Αθήνα, εκδόσεις Να Υπηρετούμε το Λαό, 1978, σ. 87 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1835).

τηση την πολιτισμική ανωτερότητα των Βαυαρών. Η απομυθοποίηση των οχληρών «κηδεμόνων» που «ηύραν χαζίρι τον σοφρά και τρων το φαγάκι μας και δεν μας δίδουνε μήτε κόκκαλα να γλύψουμε»,⁷² συντελεί εντέλει στη γενικότερη απομυθοποίηση της ίδιας της Δύσης. Αυτή η εξέλιξη μοιάζει να ενισχύει την εθνική αυτοεκτίμηση, βάζοντας την Ευρώπη στον ρόλο του «σημασιολογικού άλλου». Μπορούμε να παρατηρήσουμε αυτό το φαινόμενο στην έκβαση του διαλόγου για το Στρατιωτικό Ζήτημα, όπου, υπό την επίδραση του αντιβαυαρικού αισθήματος (και του αυξανόμενου μεγαλοϊδεατισμού), εφημερίδες με φιλοδυτικό προσανατολισμό, περνούν από έναν ανυποχώρητο λόγο περί «κλεφτοκαπεταναίων» που ντροπιάζουν την Ελλάδα στα μάτια της Ευρώπης, στην ένθερμη υποστήριξη των «Ελλήνων οπλαρχηγών» που αντιπροσωπεύουν την απειλούμενη ελληνικότητα.⁷³

Στους αυτόχθονες που υστερούν σε μόρφωση και διασυνδέσεις με την Ευρώπη, οι εξευρωπαϊσμένοι ετερόχθονες γίνονται εξίσου, αν όχι περισσότερο, μισητοί και από τους ίδιους τους Βαυαρούς. Υπ' αυτή την έννοια, ο αυτοχθονισμός συντελεί και αυτός στην αρνητική πρόσληψη του εξευρωπαϊσμού. Εφόσον δηλαδή ο αντίπαλος ετερόχθων είναι φορέας προσόντων που ανάγονται στην πολιτισμική και ιδεολογική πρωτοκαθεδρία της Δύσης, τότε η ίδια η Δύση από υπόδειγμα προόδου μεταβάλλεται σε πρόξενο κακών. Ανάγοντας το αυτόχθον στοιχείο σε θεματοφύλακα της εθνικής «καθαρότητας», της παράδοσης κ.ο.κ., ο αυτοχθονισμός συνιστά τρόπον τινά μια μικρογραφία του εθνικισμού στο εσωτερικό της εθνικής κοινότητας. Ο λόγος του είναι εξ ορισμού συντηρητικός και παρυσιάζει την υπεράσπιση των χαμένων οικογενειακών και κοινωνικών παραδόσεων ως το πραγματικό διακύβευμα του κοινωνικού ανταγωνισμού για τις δημόσιες θέσεις. Ενίοτε φθάνει στο σημείο να αναπολεί την προεπαναστατική κατάσταση, από όπου απουσίαζαν οι σύγχρονοι «κηδεμόνες».⁷⁴ Έτσι και η εφημερίδα *Άγγελος*, διαμαρτυρούμενη για την πρόσληψη «δυσφήμων και φαυλοβίων νεανίσκων [ετεροχθόνων] δικαστών», αναπολεί τα ήθη της εποχής «των Τούρκων», όταν «αι γυναίκες δεν ηδύναντο με έν βλέμμα πορνικόν να σαγηνεύσωσι τους δικαστάς», διότι εκείνοι ήταν ηλικιωμένοι και σεβάσμιοι αυτόχθονες.⁷⁵ Ενδιαφέρουσες αναφορές στο συντηρητικό προφίλ του αυτοχθονισμού βρίσκουμε

72. Γρ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, ό.π., σ. 234.

73. Βλ. Ελ. Τσακανίκα, *Ο δημόσιος διάλογος...*, ό.π., σ. 26-30, 41-46.

74. Βλ. ενδεικτικά *Αιών*, 6.9.1839.

75. *Άγγελος*, 18.9.43.

στα υπερασπιστικά κείμενα που γράφει ο Εμμανουήλ Ροΐδης μετά την κοινωνική κατακραυγή που προκάλεσε η έκδοση της *Πάπισσας Ιωάννας*. Ο Ροΐδης φαίνεται να έχει χαρτογραφήσει την κοινωνία που δεξιώνεται το έργο του. Κατατάσσει τους επικριτές του στους σκληροπυρηνικούς, αυτοχθονιστές ελλαδίτες, ενώ τους «μη σκανδαλισθέντας» στο προοδευτικό «ετερόχθον στοιχείον της πρωτευούσης».⁷⁶

Μεγαλοϊδεατισμός και αντιδυτικισμός

Η διάκριση μεταξύ «σκανδαλισθέντων» και «μη σκανδαλισθέντων» δεν είναι πάντοτε τόσο απόλυτη όσο την παρουσιάζει ο Ροΐδης, καθώς η αμυντική στάση απέναντι στον εξευρωπαϊσμό δεν χαρακτηρίζει αποκλειστικά τα περιβάλλοντα των αυτοχθονιστών. Όταν λόγου χάρη πρόκειται για το θέατρο, ο συντηρητικός λόγος της *Αθηνάς*, που αναρωτιέται τι θα έλεγαν οι ηρωικώς πεσόντες βλέποντας τα παιδιά τους «παράφρονα εις τα θέατρα, χειροκροτούντα την κυρίαν Ρίταν»,⁷⁷ διαφοροποιείται από τον λόγο του Μακρυγιάννη, που οικτρίζει τους άφρονες που παρασύρονται από «την τραγουδική και ηθική της Ρίττας Μπάσσω»,⁷⁸ μόνο στη χρήση του λεξιλογίου και του συντακτικού. Αυτή η ταύτιση απόψεων θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι στη δεδομένη συγκυρία η καλλιέργεια μαχητικού πνεύματος και η επιδίωξη της Μεγάλης Ιδέας φαντάζουν σαφώς πιο επιτακτικές εθνικές ανάγκες από την εκλέπτυνση των ηθών: η μουσική «αρμόζει εις καιρόν ευτυχέστερον του παρόντος», το θέατρο οδηγεί το έθνος να «γυναικωθή» και η «ωραία τέχνη» το απομακρύνει από την «πολιτική φρόνηση» και τον «εθνισμό».⁷⁹ Στο ίδιο πνεύμα με το *Φιλοσοφικόν δοκίμιον περί της προόδου και της πτώσεως της Παλαιάς Ελλάδος* (1839),⁸⁰ το οποίο υποστηρίζει ότι ο συβαριτισμός οδηγεί τα έθνη σε παρακμή, η εφημερίδα *Άγγελος* φθάνει στο σημείο να απαιτήσει την επιβολή νόμων «κατά της πολυτελείας».⁸¹ Στη συζήτηση που διεξάγεται στον Τύπο με αφορμή τη μετάφραση της *Κορίννας* της Madame de Staël, τα αρνητικά σχόλια δεν αφορούν τη λογοτεχνική αξία του έργου,

76. Ε. Ροΐδης, *Η Πάπισσα Ιωάννα*, ό.π., σ. 343.

77. *Αθηνά*, 10.2.1840

78. Ι. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Μπάυρον, 1977, σ. 390 [1829-1851 (αυτόγραφο)].

79. *Νίκη*, 26.11.44 και 3.12.1844· βλ. και *Αθηνά*, 10.2.1840.

80. Γ. Βελουδής, *Ο Jakob. P. Fallmerayer...*, ό.π., σ. 18-19.

81. *Άγγελος*, 7.11.1843.

αλλά την απουσία πολιτικού περιεχομένου που θα ενδιέφερε ένα έθνος που «τρέχει καθημέραν να αναγνώση το πολιτικόν άρθρον του Χρόνου ή της *Εθνικής*». ⁸² Όπως παρατηρεί ο Αλέξης Πολίτης, το μυθιστόρημα στη λαϊκή και τερπνή εκδοχή του σημειώνει επιτυχία στις εμπορικές και όχι στις ιδεολογικές πρωτεύουσες του ελληνισμού, και αυτό έχει την ιδιαίτερη σημασία του. ⁸³ Αντιθέτως, η ποίηση αποκτά έναν κατεξοχήν πατριωτικό χαρακτήρα και η Αθήνα βρίσκει σε αυτήν το πλέον ανέξοδο καταφύγιο για τις μεγαλοϊδεατικές της φαντασιοπληξίες. ⁸⁴

Για τη λογιосύνη της εποχής το έθνος βρίσκεται σε κατάσταση ανηλικιότητας, η οποία το καθιστά ευάλωτο στις ξένες επιρροές και ικανό, σύμφωνα με τον Κοραή, να μιμηθεί τις μύγες αντί για τις μέλισσες και να προσκολληθεί στις δυσωδίες. ⁸⁵ Η ηρωίδα της κωμωδίας του Αλεξάνδρου Σούτσου *Ο Άσωτος*, ενσαρκώνει αυτήν ακριβώς την απειλούμενη αθωότητα του εξευρωπαϊζόμενου έθνους:

Στην Σμύρνην όταν κάθονμουν, πριν πάγω στο Παρίσι, αθώα ήμουν και απλή σαν όλαις οι Γραικίδαις. Αφ' ου συνανεστράφηκα Μπαρόνους και Μαρκίδες, και μ' άλλον κόσμον έζησα εις το Παλερογιάλι, αρχίνησα τα μάτια μου ν' ανοίγω, κ' έγιν' άλλη. ⁸⁶

Αυτή η διάθεση κηδεμονίας επιτείνει την τάση που ούτως ή άλλως διακρίνει τον εθνικισμό, να υπεισέρχεται δηλαδή σε τομείς που στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν ενέπιπταν κατ' ανάγκη στη σφαίρα της κρατικής δικαιοδοσίας και να «διαπαιδαγωγεί την ανθρώπινη βούληση», ⁸⁷ αναδεικνύοντας σε «εθνικά ζητήματα» διάφορες εκφάνσεις της ιδιωτικής σφαίρας της ζωής των πολιτών, οι οποίες εξετάζονται ως προς την προέλευση, τη χρησιμότητα και τη συμβατότητά τους με τα ελληνικά ήθη. Η Αθηνά, εκτός από την απαγόρευση των χαρτοπαιγνίων στα δημόσια καφεενεία, απαιτεί και «την διά του τύπου στηλίτευσιν» όσων χαρτοπαί-

82. Βλ. Αθηνά, 30.10.35 και 7.12.35.

83. Αλ. Πολίτης, «Η μετάφραση της Κορίνας», *Από τον Λέανδρο...*, ό.π., σ. 217.

84. Βλ. Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια*, ό.π., σ. 112-117.

85. Αδ. Κοραής, Προλεγόμενα της πρώτης εκδόσεως (1802) στο έργο: Βεγκαρίου, *Περί αδικημάτων και ποινών*· βλ. Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, τ. Δ', Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1995, σ. 43.

86. Αλ. Σούτσος, *Ο Άσωτος - κωμωδία εις πέντε πράξεις*, Ναύπλιο, 1830. Το παράθεμα στο Ελίζα-Άννα Δελβερούδη, *Ο Αλέξανδρος Σούτσος, η πολιτική και το θέατρο*, Αθήνα, Πορεία, 1997, σ. 28, 30.

87. Βλ. Elie Kedourie, ό.π., σ. 125-129.

ζουν ιδιωτικά, εξηγώντας ότι η συνήθεια αυτή «προσβάλλει τα δημόσια συμφέροντα εκ πλαγίου», επειδή προέρχεται από τις «ασιατικές εστίες της οκνηρίας» και μετατρέπει τον πολίτη σε «περιττόν άχθος αρούρης εις την Κοινωνίαν».⁸⁸

Η μετακένωση κριτήριο για την αξιολόγηση της ευρωπαϊκότητας

Σε γενικές γραμμές, μια συνήθεια απορρίπτεται όταν ανάγεται στο «ασιατικό» παρελθόν της δουλείας, όταν είναι υπερβολικά «νεωτεριστική» και δύναται να μεταβληθεί σε μέσο «πολιτισμένης διαφθοράς»,⁸⁹ αλλά και όταν ανάγεται σε ένα απώτατο προ-Διαφωτιστικό ευρωπαϊκό παρελθόν, διαφορετικό από εκείνο με το οποίο συνδέθηκε το έθνος κατά την Επανάσταση. Αναζητώντας έναν προσήκοντα από εθνική έποψη ενδυματολογικό κώδικα, η εφημερίδα *Αθηνά* απορρίπτει εξίσου την τιμημένη φουστανέλλα (λόγω της «αλβανικής και γκεκιικής» της προέλευσης) και τα ευρωπαϊκά «κατά γης συρόμενα φουστάνια» που αποτελούν κατάλοιπο «της βαρβάρου τιμαριωτικής καταστάσεως του Μεσαίωνα» δια να διαφέρει το αρχοντολόγιον από το τότε λεγόμενον σκυλόλογιον (*la canaille*).⁹⁰ Κατά κανόνα, η «ευρωπαϊκότητα» αποκτά θετικό ή αρνητικό πρόσημο, ανάλογα με το κατά πόσο υπηρετεί το κοραϊκό σχήμα της «μετακένωσης», σύμφωνα με το οποίο η Ευρώπη βοηθά την Ελλάδα να επαναπατρίσει τα Φώτα που της έδωσε κάποτε. Για παράδειγμα, το νεοφανές αθηναϊκό θέατρο αντιμετωπίζεται ως μια στρέβλωση του αρχαίου, που ταξίδεψε στην Ευρώπη και επανεισήχθη σε μια «ευτελισμένη» εκδοχή.

*Βεβηλούν τον ιερόν τόπον της Μελπομένης και της Θαλείας εκτρώματα της Ιταλίας και γυναίκες της τελευταίας τάξεως. Είμεθα εκ των πρώτων, οίτινες επιθυμούν να έχωμεν θέατρον, αλλά θέατρον ελληνικόν, θέατρον εθνικόν, το θέατρον εκείνο των προγόνων ημών, εν ω ανεφλέγετο ο πατριωτισμός, εμορφούντο τα ήθη και εδιδάσκετο η γλώσσα. Είναι κατάρα [...] εις την πατρίδα των εφευρετών του θεάτρου [...] να πληρώνωμεν διά να τέρπουں τας ακοάς μας ιταλικοί βάτραχοι και να εισάγεται η διαφθορά και κακοήθεια.*⁹¹

88. *Αθηνά*, 5.10.1840.

89. *Αθηνά*, 10.2.1840.

90. *Αθηνά*, 5.3.1838 και 11.1.1839

91. *Φως*, Αθήνα, 6.2.1860.

Κατά ανάλογο τρόπο, τα προϊόντα των «μυθιστορικών εργαστηρίων της δυτικής Ευρώπης» κατηγορούνται ότι εισάγουν την «πρώωρον διαφθοράν».⁹² Η ελληνική μυθιστορία προσφέρει μια εναλλακτική πρόταση στον ξενόφερτο «ερωτισμό, την αναγνωστική ηδονή και την αισχρολογία»,⁹³ πράγμα που αποτυπώνεται ενίοτε και στους τίτλους των έργων (*Ελισσάβετ ή Βίος Ελληνίδος*, του Παπαδόπουλου Βρετού, *Η ηρώς της ελληνικής Επαναστάσεως* του Στ. Ξένου, *Ο Λέανδρος, Ελληνική εικών*, του Κων. Πωπ.⁹⁴) Η εφημερίδα *Φως* εισηγείται να σταλούν για θεατρική εκπαίδευση στην Ευρώπη είκοσι νέοι Έλληνες, οι οποίοι στη συνέχεια θα δώσουν στη θεατρική τέχνη σύγχρονο ελληνικό περιεχόμενο, αντλώντας τη θεματολογία τους κυρίως από την Επανάσταση του 1821. Διότι το περιεχόμενο αυτής της πολυπόθητης ελληνικότητας δεν αντιδιαστέλλεται αποκλειστικά προς τη μεταφύτευση ευρωπαϊκών προτύπων, αλλά και προς τη στείρα αρχαιολατρία που, κατά τον κατηγορο του γένους Μπαρτόλντυ, οδηγεί τον σύγχρονο Έλληνα να επαναπαύεται στις ρίζες των κομμένων δέντρων της ένδοξης αρχαιότητας, που εμποδίζουν κάθε καινούρια καλλιέργεια.⁹⁵ Στον *Πολυπαθή*, η διάσταση αυτή αποτυπώνεται στη σημαντική απόφαση που θα πάρει ο ήρωας αναφορικά με το όνομα του παιδιού του:

*Επρωτίμησα το όνομα τούτο του πάππου μου [...] από όλα τα ένδοξα της αρχαιότητος ονόματα. Αρκετοί Αλκιβιάδαι, Επαμεινώνδαι, Θεμιστοκλείς [...] και Ανκούργοι ευρίσκονται και πολλαπλασιάζονται καθημέραν εις την Ελλάδα. Μετά τινας χρόνους θ' αναγκασθώμεν να στείλωμεν αποικίας Κυβερνητών, Στρατηγών, Φιλοσόφων, Ρητόρων και Νομοθετών, διότι η ολιγάνθρωπος και πτωχή Ελλάς, δεν θα δυνηθή να επαρκέση εις την νοητικήν και στομαχικήν διατροφήν τόσων περικλεών ανδρών.*⁹⁶

Η πρωτεύουσα του βασιλείου αποτελεί προνομιακό πεδίο της «ολέθριας παρανόησης του ευρωπαϊκού πολιτισμού».⁹⁷ Ιδιαίτερα η λογοτεχνία της εποχής εικονογραφεί μια αντίθεση πόλης-υπαίθρου όπου ο διεφθαρμένος

92. *Φιλίστωρ* 3 (1862).

93. Βλ. Δ. Τζιόβας, «Από τη μυθιστορία στο μυθιστόρημα», ό.π., σ. 11.

94. Ο Λέανδρος του Κων. Πωπ (1853) θεωρείται ένα είδος απάντησης στον Λέανδρο του Παν. Σούτσου, ο οποίος κατηγορήθηκε για αντιγραφή ξένων μυθιστορημάτων. Βλ. Λίτσα Χατζοπούλου, «Η σάτιρα και η παρωδία, οδοί προς τον ρεαλισμό;», στο *Από τον Λέανδρο...*, ό.π., σ. 72.

95. Βλ. Εμμ. Φραγκίσκος, «Δύο 'κατηγοροί του γένους'...», ό.π., σ. 291.

96. Γρ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, ό.π., σ. 243.

97. Ε. Σχοπετέα, *Το πρότυπο Βασίλειο...*, ό.π. σ. 244.

«αστικός» τρόπος ζωής των πολιτικολογούντων θεσιθήρων αντιπαράβalletαι προς την αγνή ζωή του καλλιεργητή και του χειρώναντα. Κοσμοπολίτες αστοί στην πλειοψηφία τους, οι συγγραφείς μυθιστοριών κατασκευάζουν ένα ιδανικό σύμπαν στον αντίποδα της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας που βιώνουν και το τοποθετούν σε μια απροσδιόριστη ενδοχώρα. «Αγροτικές τρισόλβιε βίε!» αναφωνεί ο Θέρσανδρος, «Διατί δεν με φιλοξενείς, παραιτήσαντα τας απατηλάς πόλεις;»⁹⁸ Στον *Πολυπαθή* και στον *Ζωγράφο* οι ενάρετοι ήρωες είναι ή καταλήγουν «αγροδίαιτοι», μετά από πολλές περιπλανήσεις στις εστίες της κοινωνικής διαφθοράς.⁹⁹ Ομοίως, στον *Λεάνδρο* η ελευθερία «κατοικεί εις τα όρη και είναι ακηλίδωτος ο χιονώδης χιτών της», ενώ στην πόλη κυριαρχεί «η εύκολος ηθική την οποία ζητούσι να παρεισάξωσι εις την Ελλάδα ευρωπαϊκά έθιμα και ήθη».¹⁰⁰ Στα διηγήματα του Μ. Π. Βρετού *Ο Πατροκατάρατος* και *Ο Αρειάδης*, δύο έργα με εμφανείς επιρροές από τα ευρωπαϊκά «απόκρυφα μυθιστορήματα πόλεων», η Αθήνα είναι το πεδίο δράσης εγκληματιών, διακορευτών και διεφθαρμένων που συχνάζουν στη θεατρική στέγη της «μελιφθόγγου Ρίτας Βάσσο».¹⁰¹ Στον *Αρειάδη*, μάλιστα, το καλό ενσαρκώνεται από τα τέκνα ενός ληστή, φύσει ευγενή και «αμόλυντα από τας διεφθαρμένας αναθυμιάσεις των πόλεων». Το γεγονός ότι την αγνότητα των δύο νέων προφυλάσσει η άγνοιά τους για τη ληστρική δράση του πατέρα τους, δεν αμβλύνει ιδιαίτερα την αίσθηση που αποκομίζει ο αναγνώστης ότι η παρανομία της υπαίθρου αποτελεί ένα είδος απάντησης στην ηθική σήψη της πόλης. Αυτό υποστηρίζει με τον πιο αδιάλλακτο τρόπο και ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος στις *Σκέψεις ενός ληστού*, ή η *καταδίκη της κοινωνίας*, ένα έργο στον αντίποδα του *Θάνου Βλέκα* του Καλλιγά:

*Ο ευγενής, εάν υπάρχει τοιούτος, είναι δυστυχέστερος του πτωχού του εν ταις πόλεσι. Ο πτωχός του χωρικού, ο χωρικός του ποιμένος, ο ποιμήν του ληστού. [...] Ο ληστής ως υψιπετής αετός φέρει τα βήματά του εκεί όπου δεν μολύνεται η γη υπό της κοινωνίας.*¹⁰²

98. Επαμ. Φραγκούδης, *Ο Θέρσανδρος*, ό.π., σ. 57.

99. Γρ. Παλαιολόγος, *Ο Ζωγράφος*, ό.π., σ. 37 και *Ο Πολυπαθής*, ό.π., σ. 242.

100. Π. Σούτσος, *Ο Λεάνδρος*, ό.π., σ. 54, 76.

101. Μ.Π. Βρετός, «Ο Πατροκατάρατος» (1845), «Ο Αρειάδης» (1848), ό.π., σ. 129,152.

102. *Ο Δημήτριος Κ. Παπαρρηγόπουλος (1843-1873) και τα έργα του Σκέψεις ενός ληστού (1861) και η Συζύγου Εκλογή (1868)*, Σπύρος Φράγκος (επιμ.), Αθήνα, Ελευθεριακό Ιστορικό Αρχείο, 2012, σ. 16, 23.

Αγωνιστές και Λόγιοι: μια εθνικά αναγκαία συμφιλίωση

Η οθωνική κοινωνία διαθέτει τις υποδοχές για παρόμοιες ρομαντικές εξιδανικεύσεις του ληστή και γενικότερα του παραδοσιακού ενόπλου. Στο όνομα της ιεροποιημένης «λαϊκότητας» που αντιπροσωπεύουν τα περιβάλλοντα από τα οποία προέρχονται οι περισσότεροι Αγωνιστές του 1821, η λογιосύνη υποχρεώνεται να στρέψει το ενδιαφέρον της σε αυτά:

*Είναι δύο ζύμαι, η ζύμη η ιδανική την οποίαν τινές λόγιοι πλάττομεν εις Αθήνας. Και η ζύμη του έθνους αυτή, ήτις πρέπει να κατεργασθή και να λάβη τύπους. [...] Άνδρες λόγιοι της Ελλάδος! Έλθετε να συνδράμωμεν το έθνος εις την ανάπλάσιν του και να συμμιχθώμεν μετά των αγωνιστών!*¹⁰³

Παρότι ο λόγιος αρθρογράφος της *Συνενώσεως* δεν απεμπολεί τον ρόλο του «καθοδηγητή» των Αγωνιστών, παραδέχεται ότι μετά την έξωση Βαυαρών και ετεροχθόνων από τις δημόσιες υπηρεσίες, η νίκη που κατήγαγε («η λευκή φουστανέλα» επί του πνευματικού ολοκληρωτισμού της εξευρωπαϊσμένης λογιосύνης αποτελεί τρόπον τινά μία νίκη της ελληνικότητας επί της «ξενοκρατίας»:

(προ της 7 Σεπτεμβρίου) η κυβέρνησις μετεχειρίζετο μεν όργανα σωφότερα. Αλλ' αυτά ήσαν ξένα εις το έθνος και πάντη άγνωστα. Τώρα το έθνος έλαβεν μεν όργανα κυβερνήσεως ολιγώτερον σοφά, αλλ' αυτά, όντα εκ του στοιχείου του έθνους, γνωρίζοντα την γλώσσαν του έθνους, μεταδίδουσι ευκολώτερα τα φώτα τα οποία λαμβάνουσιν.

Σε ένα πιο πρακτικό επίπεδο, ο Μεγαλοϊδεατισμός αναβαθμίζει αναπόφευκτα τον κοινωνικό ρόλο των παραδοσιακών ενόπλων που, οικειοποιούμενοι τον τίτλο του πατριδοφύλακα, προβάλλουν ως αξιότεροι ενσάρκωτές του μαχητικού πνεύματος από τους δυτικοθερμεμένους και απόλεμους λογίους. «Μεταξύ των Ελλήνων ποίοι θέλουν είσθαι οίτινες, εκραγέντος πολέμου, μέλλουν να δράξωσι τα όπλα;» αναρωτιέται ο *Ανεξάρτητος*. Η απάντηση είναι προφανής: όχι οι «πλούσιοι νεήλυδες» και οι «νεανίσκοι οπαδοί της μαλθακότητος και του συρμού» :

Θα βλέπη τις εις τας αγνιάς ερριμένα φλάουτα, κιθάρας, πιανοφόρτε.[...] και τας εξηνταταλαροκαπελλινωμένας Κυρίας να ρίπτουν αλλού τα πτερά, αλλού τα άνθη [...] διά να επιβιβασθώσι μίαν ώραν προτήτερα.[...] Θέλει βλέπη τις τους λογιωτατίσκους να ρίπτωσιν εις τας οδούς τα βιβλία, τας υψηλάς ιδέας, τα φώτα, τα περιγράματα, [...]τους διδασκάλους

103. *Συνένωσις*, 31.3.45.

του χορού [...] να φεύγωσι καρδιοκτυπούμενοι μήποτε εκ της ορθοετικής γραμμής φθάση εις την πρωτεύουσαν καμμία σφαίρα τουφεκίου [...] Τότε θα βλέπη τις [...] τους εις τα καφφενεία και μαγειρεία κειμένους στρατιωτικούς να σφίγγωσι τα σιλάχιά των [...] και να φωνάζωσι 'πού είναι ο εχθρός;' Και αλλαλάζοντες το 'γιόνα , μωρέ γιόνα' να τρέχουν όπου το πεδίοι της μάχης.¹⁰⁴

Το προβάδισμα της Μεγάλης Ιδέας έναντι της εσωτερικής ανασυγκρότησης, σημαίνει ότι ακόμη και η καταπολέμηση της ληστείας φαντάζει βεβιασμένη εφόσον εκχρεμεί η επέκταση των εθνικών συνόρων, ενόψει της οποίας ο ληστής αντιπροσωπεύει ένα εν δυνάμει πολεμικό κεφάλαιο. Στο διήγημα του Βρετού *Αι αναμνήσεις μου*, ο κεντρικός ήρωας, ανατραφείς στην Ευρώπη, επιστρέφει το 1835 στην ελεύθερη Ελλάδα και κατατάσσεται στον στρατό, τρέφοντας μεγαλοϊδεατικές αυταπάτες. Όπως όμως και ο πρωταγωνιστής της *Στρατιωτικής Ζωής εν Ελλάδι*,¹⁰⁵ σύντομα απογοητεύεται όταν διαπιστώνει ότι κύριο καθήκον του ελληνικού στρατού είναι να καταδιώκει πρώην κλέφτες που έγιναν ληστές, αντί όλος μαζί ο ένοπλος βραχίονας του έθνους να επιδιώκει τη διεύρυνση των συνόρων.¹⁰⁶

Ιδωμένη από τη σκοπιά της ανόθευτης λαϊκότητας και του πολεμικού ήθους που αντιπροσωπεύει ο παραδοσιακός ένοπλος, ακόμη και η αγραμματοσύνη του παρουσιάζεται ως «έντιμον δυστύχημα», ως απόδειξη ότι σε αντίθεση με τους «κακοήθεις νεήλυδας με τας ευσυντάκτους φράσεις»,¹⁰⁷ εκείνος δεν είχε χρόνο να ασχοληθεί με την προσωπική του καλλιέργεια, επειδή κρατούσε άσβεστη τη φλόγα της ελευθερίας στα απάτητα όρη. Την αντίληψη αυτή σατιρίζει ο Edmond About στον *Βασιλέα των ορέων*, στη σκηνή της γνωριμίας του Ευρωπαίου επιστήμονα με τον ληστή:

Μού δωσε το χέρι του και μου είπε με πραγματική χαρά: Χαίρω πολύ. Η επιστήμη είναι καλό πράγμα. Οι πρόγονοί μας ήταν σοφοί και θα

104. *Ανεξάρτητος*, 9.8.1842: «Οι πολεμισταί της Ελλάδος».

105. Ο ήρωας του έργου που τυπώνεται το 1870, αλλά αναφέρεται στην οθωνική εποχή, υπηρετεί στο «Μυιγοχαυτικόν τμήμα του υπουργείου των στρατιωτικών», όταν δεν αναλώνεται στο κυνήγι ληστών. Βλ. *Η Στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι, Χειρόγραφον Έλληρος υπαξιωματικού*, επιμ. Mario Vitti, Αθήνα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, 1986, σ. 208-210.

106. Μ.Π. Βρετός, «Αι αναμνήσεις μου» (1865), *Ο Πατροκατάρατος...*, ό.π., σ. 224.

107. *Ανεξάρτητος*, 29.1.44.

γίνουν σοφά και τα εγγόνια μας. Εμείς δεν είχαμε καιρό για τέτοια.¹⁰⁸

Η διαφωνία σχετικά με το αν η παιδεία είναι επιβλαβής εν καιρώ πολέμου, ή, αντιθέτως, αποτελεί τον καταλύτη που καθιστά τον πόλεμο «εθνικόν αντί κλέφτικου, οίος επιστεύετο υπό της Δύσεως», εγκαινιάζεται ήδη κατά την Επανάσταση.¹⁰⁹ Μετεπαναστατικά, δεν είναι τόσο το κλίμα πολεμικής προπαγανδευτικής που οδηγεί σε απαξίωση των λογίων, όσο η διαμάχη περί «εκδουλεύσεων», στο πλαίσιο της οποίας η εθνική προσφορά τείνει να αποτιμάται με αποκλειστικό κριτήριο την υλική-σωματική συμμετοχή στον πόλεμο.¹¹⁰ Στην οθωνική εποχή η λογιосύνη δεν συνιστά αυταξία. Όταν δεν έχει να επιδείξει αγωνιστικές περγαμνές, ο λόγιος θεωρείται «αρνησίμαχος» και «κλεψίπατρις»,¹¹¹ και η επιστημοσύνη του κενό γράμμα, «τύπικουμ τυπικόρουμ», ή «νόμικουμ νομικόρουμ»,¹¹² για να χρησιμοποιήσουμε τους σκωπτικούς όρους που μεταχειρίζεται ο Αλέξανδρος Σούτσος στον *Εξόριστο του 1831*, όταν αναφέρεται στους νεήλυδες δικηγόρους που σταδιοδρομούν στην Ελλάδα του Καποδίστρια. Συνδυάζοντας τις ιδιότητες του λογίου και του «πολεμιστή της ελευθερίας» στον χαρακτήρα του *Εξορίστου*, ο Σούτσος κατασκευάζει ένα δικό του *alter ego*. Ο ήρωάς του, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, από γονείς «ευπατρίδας και πλουσίους», περιφέρεται στην Ευρώπη, «εκγοητευθείς από τα συγγράμματα του Ρουσσώ και του Βολταίρου», μέχρι που ξεσπά η ελληνική Επανάσταση, οπότε καταφθάνει στην Ελλάδα «ενδεδυμένος την αρματολικήν στολήν».¹¹³ Ο *Εξόριστος του 1831* λειτουργεί, τρόπον τινά, ως συστατική επιστολή του συγγραφέα προς την ελλαδική κοινωνία (η οποία επανειλημμένως θα αμφισβητήσει τον πατριωτισμό του και θα κατηγορήσει εκείνον και τον αδελφό του Παναγιώτη ότι «εδραπέτευσαν από τον αγώνα»). Απαντώντας σε αυτές τις κατηγορίες μέσα από τις στήλες της *Συνενώσεως*, οι Σούτσοι θα υποστηρίξουν ότι η αναχώρησή τους το 1827 έγινε κατόπιν άδειας της ελληνικής κυβέρνησης προκειμένου «να εκδώσωσι συγγράμματα υπέρ της Ελλάδος εις Γαλλικήν γλώσσαν,

108. Εντμόντ Αμπού, *Ο Βασιλεύς των ορέων*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 2006, σ. 126 (πρώτη έκδοση: 1875).

109. Βλ. σχετικά Άλκης Αγγέλου, *Οι λόγιοι και ο αγώνας*, Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 1971, σ. 13-19.

110. Βλ. περισσότερα στο Ελ. Τσακανίκα, *Ο δημόσιος διάλογος...*, ό.π., ενόθητα 3: «Εκδουλεύσεις και αξιώσεις».

111. *Ζέφυρος*, Αθήνα, 5.5.1845.

112. Αλ. Σούτσος, *Ο Εξόριστος του 1831*, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σ. 142 (πρώτη έκδοση: Αθήνα 1835).

113. Στο ίδιο, σ. 112-113.

ο μεν Αλέξανδρος Σούτσος την ιστορίαν του Ελληνικού αγώνος, ο δε (Παναγιώτης) ωδάς»,¹¹⁴ ακριβώς όπως και ο Εξόριστος και ο σύντροφός του, οι οποίοι εκπληρώνουν τα χρέη τους απέναντι στην πατρίδα, «είτε πολεμούντες είτε συγγράφοντες».¹¹⁵

Πολύ περισσότερο από ό,τι ισχύει στην περίπτωση των δικηγόρων, των καθηγητών ή άλλων πεπαιδευμένων, το αγωνιστικό παρελθόν συνιστά προαπαιτούμενο για τους εφημεριδογράφους, επειδή σε αυτό και μόνο θεμελιώνεται το «δικαίωμά τους διά να ομιλούν». Ο Εμμανουήλ Αντωνιάδης, προεξάρχουσα μορφή του Τύπου της οθωνικής περιόδου, αντιμετωπίζει ειρωνικά τους «απόλεμους» εκδότες άλλων εφημερίδων, ακόμη και όταν αυτοί διαθέτουν μόρφωση και επαγγελματική κατάρτιση δυσεύρετη για τα ελληνικά δεδομένα, όπως ο εκδότης του *Τριπτολέμου* Γρηγόριος Παλαιολόγος.¹¹⁶ Έτσι, ο Παλαιολόγος, οι Σούτσοι και άλλοι «απόλεμοι» θα βρουν στη λογοτεχνία έναν πιο έμμεσο και διακριτικό τρόπο πολιτικής έκφρασης.

Ο συμπληρωματικός ιδεότυπος του «αγωνιζόμενου λογίου» είναι ο «διαπαιδαγωγούμενος Αγωνιστής», ο οποίος αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς η «ελληνικότητα» και η «ευρωπαϊκότητα» του Αγωνιστή θεωρούνται τεκμήρια της ύπαρξης αυτών των ιδιοτήτων στο ίδιο το έθνος. Εάν οι κατήγοροι του έθνους θεωρήσουν τη «ζύμη του έθνους» αμέτοχη των υψηλών ιδανικών των λογίων, τότε θα ενθαρρυνθούν να υποθέσουν ότι αυτά τα ιδανικά είναι εντέλει ξένα δάνεια και για τους ίδιους τους λογίους. Στο φυλλάδιό του με τίτλο «Η εξάντλησις των κομμάτων – ήτοι ηθικά γεγονότα της κοινωνίας μας» που κυκλοφορεί το 1842, ο Παύλος Καλλιγάς ψέγει αυτήν ακριβώς την επιδερμική σχέση των λογίων με τις ιδέες που κομίζουν σε μια ανέτοιμη για να τις εγκολπωθεί κοινωνία, που απαρτίζεται από σκληροτράχηλους αρβανίτες («σκυπεταρικούς ανδρείους») και από οπισθοδρομικούς ανατολίτες («βυζαντινά λείψανα»). Ο Καλλιγάς θεωρεί ότι η ανομοιογένεια του ελληνικού έθνους αποτυπώνεται στην κομματική του διαίρεση, όπου το αγγλικό κόμμα εκπροσωπεί την κακοχωνεμένη «νεολογία», το γαλλικό την «ορεινή μάχιμον ανατροφήν» και το ρωσικό «τας προλήψεις του παρελθόντος».¹¹⁷ Το γεγονός ότι η κριτική

114. *Συνένωσις*, 13.6.45.

115. Αλ. Σούτσος, *Ο Εξόριστος...*, ό.π., σ. 113.

116. Ο ίδιος ο Παλαιολόγος, μέσα από την εφημερίδα του, εκφράζει το παράπονό του για αυτήν την άδικη αντιμετώπιση, βλ. *Τριπτόλεμος*, 30.8.33.

117. Παύλου Καλλιγά, *Μελέται νομικάί, πολιτικάί, οικονομολογικάί, ιστορικάί, φιλολογικάί κλπ. και λόγοι εν τη Εθνοσυνελεύσει και τη Βουλή*, τ. Α', Αθήνα, 1899, σ. 485 - 505.

αυτή προέρχεται από έναν ετερόχθονα, ο οποίος «ιδών μόνον το έδαφος της πρωτεύουσής μας, απετόλμησε να γράψη τι περί του ελληνικού λαού», θεωρείται από την εφημερίδα *Καρτερία* ικανή πρόκληση για να αντιμετωπιστεί ο Καλλιγάς «ως άλλος Φαλμεράυερ».¹¹⁸ Χωρίς να κατονομάσει τον συγγραφέα, για τον οποίο αναφέρει μόνο ότι «δεν είναι Ελλην, αλλά ξένος τις σπουδάσας εις την Γερμανίαν», η *Καρτερία* αναλαμβάνει να υπερασπιστεί Αγωνιστές, λογίους και σύμπαν το έθνος απέναντι στις κατηγορίες αυτού του αυθάδους «τριχοτόμου», ο οποίος βλέπει εντός της ομοιογενούς εθνικής οικογένειας τρεις διακριτές φυλές: «Βυζαντινά κνώδαλα», «Σκυπιτάριδας Αλβανούς» και «διατραυλίζοντας τα αρχαία και πιθηκίζοντας τα νέα λογιωτάτους». Παρότι η αναφορά του στους «σκυπιτάριδας» εκνεύρισε τα μέγιστα την εφημερίδα, ο Καλλιγάς προσεγγίζει αυτή τη συνιστώσα του έθνους με σεβασμό. Τους θεωρεί γνησιότερους εκφραστές της ψυχής του λαού και βρίσκει ότι η ζωτική τους δύναμη βρίσκεται πλησιέστερα στη «σημερινή ευρωπαϊκή εποχή» από ότι η «νεκρά λίμνη» του βυζαντινισμού, για την οποία ωστόσο παραδέχεται ότι αποτελεί αναγκαστικά την «βάσιμον ζύμην» της κοινωνίας, για λόγους θρησκείας και παράδοσης.¹¹⁹ Πρόθεσή του είναι μάλλον να ψέξει τους λογίους, παρά τους «σκυπεταρικούς ανδρείους», και να τους παροτρύνει «να συμμιχθούν με το πλήθος (la masse)», πριν αποπειραθούν να το διαπαιδαγωγήσουν με τα «ασυνήθη και πρωτάκουστα» που σταχυολογούν από τα ευρωπαϊκά λεξικά. Όσο για τους Ευρωπαίους, πιστεύει πως το ενδιαφέρον τους για τα κλέφτικα τραγούδια, απέναντι στα οποία η ελληνική λογιосύνη παραμένει «αναίσθητη», αποδεικνύει ότι και εκείνοι έχουν περισσότερους λόγους να θαυμάζουν τους ανδρείους, παρά τους λογίους.

Για τους «διατραυλίζοντας τα αρχαία και πιθηκίζοντας τα νέα» λογίους, προβάλλει επιτακτική η ανάγκη να αποκαταστήσουν τις δύο άλλες «φυλές» που βάλλονται μαζί με εκείνους. Από αυτό εξαρτάται και η δική τους αποκατάσταση ως πνευματικής ηγεσίας του συκοφαντούμενου έθνους. Εάν για τα «βυζαντινά κνώδαλα» η ιστορική δικαίωση έρχεται με το έργο των Ζαμπέλιου και Παπαρρηγόπουλου, οι οποίοι αποκατέστησαν τη φήμη του Βυζαντίου, οι «σκυπιτάριδες Αλβανοί που έκαναν την Επανάσταση» βρίσκουν έναν θερμό υποστηρικτή στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου Ράμφου, τα ιστορικά μυθιστορήματά του οποίου κινού-

118. *Καρτερία*, 8.11.42 (ευχαριστώ τον Β. Καραμανωλάκη, ο οποίος μου υπέδειξε τον συγγραφέα και το κείμενο για το οποίο κάνει λόγο η *Καρτερία*).

119. Τη δεκαετία του 1840, όπου γράφεται το κείμενο, αναγνωρίζεται η ελληνικότητα του βυζαντινού πολιτισμού, αλλά όχι της αυτοκρατορίας. Βλ. Ρ. Αργυροπούλου *Les intellectuels grecs...*, ό.π. σ. 21.

νται στη λογική της εκ των υστέρων κατασκευής μιας «προδρομικής» εθνικοαπελευθερωτικής δράσης του κλεφταρματολικού κόσμου.¹²⁰ Για τον Ράμφο, οι αλβανικές ρίζες μέρους του έθνους δεν αποτελούν πρόβλημα, διότι θεωρεί τους Αλβανούς «αδελφούς και ομοφύλους» των Ελλήνων. Ακόμη και τους μουσουλμάνους Αλβανούς αποκαλεί «ομογενείς ημών», που αλλαξοπίστησαν για να απαλλαγούν από την καταπίεση.¹²¹ Γενικότερα, η όποια απόσταση χωρίζει το έθνος από το επιθυμητό, μπορεί να ξεπεραστεί διά της παιδείας. Όπως διακηρύσσει διά στόματος Κατσαντώνη στο ομώνυμο μυθιστόρημά του:

*Μόνη η ανδρεία δεν αρκεί, πρέπει να έχη και σύντροφον την παιδείαν. Αν εργώ ήξευρα πολλά γράμματα, ίσως εκυρίενα όλην την Ήπειρον.*¹²²

Η διαδικασία ομογενοποίησης των διακριτών «φυλών» του έθνους, έχει ξεκινήσει ήδη με την Επανάσταση, η οποία, όπως παρατηρεί η Ε. Σκοπετέα, επέτρεψε σε έναν γεωγραφικό χώρο περιθωριακό σε σχέση με την προεπαναστατική άνθηση του Γένους, να ιδιοποιηθεί τους καρπούς αυτής της άνθησης.¹²³ Εξαιτίας αυτής της ιδιορρυθμίας της ιστορίας, ο Μακρυγιάννης εμφανίζεται, μαζί με πλήθος άλλων Αγωνιστών, εγγεγραμμένος στους καταλόγους συνδρομητών της *Κορίννας*, αλλά και δοκιμίων του Jeremy Bentham και του Johann Spurzheim για το δίκαιο και τα παιδαγωγικά.¹²⁴ Αυτόν τον απροσδόκητο εξευρωπαϊσμό των πλέον παραδοσιακών στρωμάτων του αυτόχθονος στοιχείου ειρωνεύεται ο About όταν βάζει τον Βασιλέα των Ορέων να γράφει στην κόρη του:

*Αν το πιάνο από τη Βιέννη δεν είναι καλό, όπως μου λες, και σου χρειάζεται άλλο του Πλέγκελ, θα το λάβεις. Θα πατήσω ένα ή δυο χωριά αφού πουληθούν τα σπαρτά κι ο διάολος να σκάσει θα βρούμε λεπτά για ένα καλό πιάνο.*¹²⁵

Προερχόμενη από έναν ξένο, η σκωπτική διάθεση του About αναφορικά με τις δυνατότητες εξευρωπαϊσμού ενός έθνους («ληστών των ορέων»

120. Βλ. τον πρόλογο του Ράμφου στον *Κατσαντώνη*, ό.π., σ. 67.

121. Π. Ράμφος, *Ο Κατσαντώνης*, ό.π., σ. 140, 255. Βλ. ακόμη: *Αι τελευταίαι ημέραι του Αλή-Πασά*, στο ίδιο, σ. 164, 259 (πρώτη έκδοση αμφοτέρων: Αθήνα 1862).

122. Στο ίδιο, σ. 99.

123. Ε. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο...*, ό.π., σ. 254.

124. Βλ. Αλέξης Πολίτης, «Η μετάφραση της *Κορίννας*», ό.π., σ. 213 και Ν. Θεοτοκάς, *Ο βίος...*, ό.π., σ. 302, 420.

125. Ε. About, *Ο Βασιλεύς των ορέων*, ό.π., σ.112.

ηχεί προφανώς δυσάρεστα. Ωστόσο, και οι ίδιοι οι Έλληνες, όταν απευθύνονται στο εγχώριο ακροατήριο, συχνά διεκτραγωδούν ή διακωμωδούν την αποτυχία του εγχειρήματος του εξευρωπαϊσμού. Το 1852, ο Αλέξανδρος Σούτσος, απογοητευμένος από την επικράτηση του αυτοχθονικού πνεύματος και την παράδοση του δημοσίου χώρου στα χέρια άξεστων Αγωνιστών, ξεχνά για λίγο τα ιδεολογήματά του περί της αναγκαιότητας της «λευκής φουστάνελας» και γίνεται καυστικός απέναντι στους «ζευγυγλάτες Μαραθωνομάχους» που «ερεύγονται» και «χάσκουσιν» εντός του Κοινοβουλίου.¹²⁶ Καθώς καταλαγιάζει η αίσθηση μεγαλείου που γέννησαν η Επανάσταση του 1821 και η συνταγματική μεταβολή του 1843, και καθώς διαψεύδονται οι εθνικές προσδοκίες, τόσο σε επίπεδο εσωτερικής ανασυγκρότησης όσο και σε επίπεδο πραγματοποίησης της Μεγάλης Ιδέας, τα δείγματα αυτοκριτικής πυκνώνουν. Παράγεται τότε μια ρητορική που δεν εστιάζει τόσο στην διάκριση μεταξύ εξευρωπαϊσμού και ελληνικότητας, αλλά επισημαίνει την αποτυχία σε αμφότερα τα επίπεδα και ελεεινολογεί το παρόν, ακόμη και «εξιδανικεύοντας το άμεσο ελλαδικό παρελθόν» των πρώτων οθωνικών χρόνων.¹²⁷

*Ω! είσθε σεις οι ένδοξοι υιοί του Θρασυβούλου!
Οι αγερώχως τον ζυγόν τινάξαντες του δούλου!
Της Δόξης οι οπλίται!
Σεις, τους οποίους οι λαοί χθες είδον εκπλαγέντες,
Και σήμερον ανέχεσθε, ως μεταδουλωθέντες,
Αισχρότερα να ζήτε!
Κύπτε λαέ, και γόγγυζε και Έλλην μην καλήσαι,
Αφού ο Έλλην σήμερον ο χθεσινός δεν είσαι!*¹²⁸

Επίλογος

Ο Τύπος και η λογοτεχνία συνιστούν αλληλοσυμπληρούμενα μέσα πολιτικής έκφρασης ενός έθνους που πιστεύει στην πνευματική του αναγέννηση. Το έθνος αυτό αντιλαμβάνεται τον εαυτό του μέσα από δύο σημεία αναφοράς: το προγονικό του κλέος και την πολιτισμένη Ευρώπη. Για να συμβιβάσει τα προτάγματα της ελληνικότητας και του εξευρωπαϊσμού, τα οποία σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα εμφανίζονται αντίπαλα ή ασύμβατα, επινοεί την έννοια της μετακένωσης. Η μετακένωση γίνεται ο γνώμονας βάσει

126. Αλ. Σούτσος, *Το Συνταγματικόν Σχολείον* (1852), *Ο Αλέξανδρος Σούτσος...*, ό.π., σ. 81-82.

127. Ε. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο...*, ό.π., σ. 239-40.

128. *Φως*, 8.2.1860.

του οποίου ο εξευρωπαϊσμός διακρίνεται σε βλαβερό και ωφέλιμο, δηλαδή συμβατό προς την ιδιοσυστασία και τον ιστορικό προορισμό του έθνους. Αυτός ο ιστορικός προορισμός, με τη σειρά του, κατά μείζονα λόγο συνοψίζεται στη Μεγάλη Ιδέα, ενώπιον της οποίας, ούτε ο εξευρωπαϊσμός, ούτε κανένα επίτευγμα της τέχνης ή της διανόησης δεν συνιστά αυταξία. Η λογισύνη αποκομμένη από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα —εκείνον που συντελέστηκε και αυτόν που μέλλει να έρθει— ισοδυναμεί με «κλεψιπατρία». Και μπορεί αυτή η αντίληψη να ερείδεται σε μια λογική εξαργύρωσης των εκδουλεύσεων από την πλευρά των Αγωνιστών, ωστόσο ο ιδεότυπος του Αγωνιστή αποδεικνύεται απαραίτητος, όχι μόνο για εκείνους που ιδιοποιούνται τον τίτλο, αλλά και για τον ίδιο τον ελληνικό εθνικισμό και τις αναζητήσεις ταυτότητας στις οποίες επιδίδεται. Οι Αγωνιστές θεωρούνται «η ζύμη του έθνους», επειδή ζυμώνουν τα αναλλοίωτα συστατικά της εθνικής ψυχής με το πολιτικό όραμα της παλιγγενεσίας. Η ίδια η λογισύνη αντιλαμβάνεται πολύ σύντομα ότι η υπεράσπιση του έθνους απέναντι σε κάθε αμφισβήτηση, είτε της ιστορικής του συνέχειας, είτε της εσωτερικής του ομοιογένειας, είτε της ευρωπαϊκής του ταυτότητας, περνάει απαραίτητα μέσα από την υπεράσπιση των Αγωνιστών. Οι λόγιοι πρέπει να παραδεχθούν (αν δεν θέλουν να χαρακτηριστούν «πιθηκίζοντες τα νέα και διατραυλίζοντες τα αρχαία»), πως ο Αγωνιστής δεν μπορεί παρά να αντιπροσωπεύει την ελληνικότητα. Αυτή ορίζεται σε σύζευξη ή σε αντιδιαστολή προς την «ευρωπαϊκότητα», ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Κατ' αρχήν, εφόσον η Δύση αναγνωρίζεται ως θεματοφύλακας του παγκόσμιου πολιτισμού, εύλογα αναγορεύεται σε τιμητή των πάντων, στο πρόσωπο του οποίου το έθνος βλέπει, άλλοτε έναν θαυμαστή που πρέπει να δικαιώσει, και άλλοτε έναν κατήγορο που πρέπει να αποστομώσει. Εξ αυτού εξηγείται η εκστρατεία εξαρχαϊσμού και οι ιδεολογικές επιλογές της απαξίωσης του Βυζαντίου, των ομόδοξων Σλάβων και της Ανατολής γενικότερα. Καθώς όμως ωριμάζει η πίστη του έθνους στη δική του προαιώνια ανωτερότητα, αναμετράται με τον «σημασιολογικό άλλο» που λέγεται Ευρώπη και οικειοποιείται όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που ο ελληνικός ιστορισμός απενοχοποίησε. Παράλληλα, οι «κατήγοροι» του έθνους πυροδοτούν έναν «αντιδραστικό» αντιδυτικισμό, ο οποίος τροφοδοτείται επίσης από το κυρίαρχο αφήγημα περί ξενοκρατίας και τον αυτοχθονισμό. Η στελέχωση του δημοσίου και η αποκατάσταση των αγωνισθέντων, δηλαδή ζητήματα που άπτονται της υλικής πλευράς της ζωής της οθωνικής κοινωνίας, συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός συντηρητικού αντιδυτικού λόγου, ο οποίος υπερασπίζεται την παράδοση απέναντι στην πολιτισμική επέλαση της ξενοκρατίας.

SUMMARY

Elissavet Tsakanika, *European and Greek ethnic identity in the press and literature of the ottonian period*

The present article attempts a parallel study of two complementary means of political expression during the ottonian period: literature and the press. Its purpose is to depict the different aspects of the making of a bipolar ethnic identity, dangling between the Greek and the European. The nation's self-image is largely a reflection of the image that Europe has formed of the nation. Greek society possesses a range of stereotypes concerning Europe: Europe comes in, either as a judge, favourably or unfavourably prepossessed towards Greece and the Greeks, or as a model of social and political order, or as an image of the «non-ethnic», which enables the nation to boast of its own uniqueness. Since the Greek antiquity constitutes the cradle of both «enlightened Europe» and modern Greece, the nation's attempt at «exarchaismos», aims at creating bridges between greekness and europeanisation. Particularly during the first post war years, Greece evaluates its past and present through the filters bequeathed the newly –founded state by the European Enlightenment movement. Consequently, Greece adopts Europe's depreciation towards Byzantium and keeps its distance from the «Orient» that the Slavs represent, by fear of providing arguments to those who adopt Falmerayer's theories of the Greeks being the descendants of Slavs. Gradually, however, a new use of the term «Orient», constitutes a complete inversion of the existing European stereotypes, and serves the purpose of introducing the notion of the several historical missions of hellenismus, inspired by the ideals of national romanticism. The non indigenous Greeks, as well as the Bavarians, are acknowledged to embody the cultural and ideological superiority of the West and are therefore preferred in the manning of the new state. This stirs feelings of bitterness and resentment and a negative image of the West amongst the indigenous Greeks. The conservative profile of greek «indigenism» is enhanced by the pursuit of the «Great Idea» and the belief that there are much more urgent needs than the aesthetic education and moral refinement that Europe stands for. Given that neither the «greekness» nor the European orientation of the

nation are adequately proven when they simply concern a limited circle of scholars, scholarship is not a value in itself during the ottonian period. The ottonian society is bequeathed two complementary «ideal types» (in the weberian sense) by the Greek War of Independence. Those are: the «fighting scholar» and the «schooled warrior». The first term stands for scholars who take an active part in the War and the second for the fighters who are initiated into the ideals of the national revolution, and all the ideological motifs of the modern world. It is important to ensure that the traditional brigands who made the war of independence possible, are acknowledged to embody the «Nation's soul» and to be the living proof of the nation's historical continuity. As a rule, the various aspects of European identity are evaluated positively or negatively, depending on how much they serve Adamantios Korais' idea of the «metakenosis», in the sense of the repatriation of Greek cultural heritage from Europe. Those customs, ideas or morals which bear no relevance to the Greek heritage are rejected, as well as those whose origins are to be found in a distant pre- Enlightenment European past.

ΤΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΟΜΟ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ *ΜΝΗΜΩΝ* ΓΙΑ ΤΟ
ΕΤΟΣ 2016 ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΧΡΗ
ΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ • ΤΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
ΤΙΣ ΕΚΑΝΑΝ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑ
ΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΛΟΓΩ ΑΧΡΗ
ΜΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΜΝΕ
• ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΔΙΟ ΛΟΓΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΝ ΕΚΑΝΕ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΟΚΚΩΝΑΣ • ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ GREEK 90, 91
ΚΑΙ 92 ΤΗΣ MONOTYPE ΚΑΙ ΤΑ ΛΑ
ΤΙΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ LINOTYPE DIDOT
ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ UNICODE ΑΠΟ
ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΚΚΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΓΙΩΡΓΟ ΜΠΩΚΟ • ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΑΝ Ο ΜΕΛΕΤΗΣ ΛΟΥ
ΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ •
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ 180 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ
ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΑΡΧΕΣ ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ '17

